

SENIAUSIAS LIETUVIŠKAS RANKRAŠTINIS TEKSTAS

J. LEBEDYS ir J. PALIONIS

Spaudoje buvo paskelbta, kad 1962 m. Vilniaus Valstybinio V. Kap-suko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos darbuotoja O. Matusevi-čiūtė, tvarkydama senuosius Rankraščių skyriaus fondus, aptiko lietuviš-ką tekstą (poterius), ranka įrašytą 1503 m. išleistos knygos „Tractatus sacerdotalis“ paskutiniame puslapyje¹. Archaiška rašysena, rašyba ir kalba davė pagrindo spėti, kad šis įrašas gali būti senesnis už pirmąją lietuvišką knygą — 1547 m. M. Mažvydo „Katekizmo prastus žodžius“

Radinys sukėlė nemažą susidomėjimą ir pasirodė vertas nuodugnesnio tyrinėjimo. Jis padeda nušviesti raštijos lietuvių kalba klausimą seniau-siu laikotarpiu, prieš spausdintos knygos pasirodymą.

Kadangi įrašas vertingas ir įdomus daugeliu atžvilgių, čia pirmiausia siekta, jį iššifravus, paskelbti ir padaryti prieinamą lietuvių kalbos, lite-ratūros ir kultūros tyrinėtojams. Drauge norėta mėginti bent apytikriai nustatyti ir įrašo amžių, kartu paliečiant klausimą, ar tai naujas verti-mas, ar senesnio nuorašas. Tam reikalinga išanalizuoti publikuojamąjį įrašą, jo leksiką, rašybą, rašyseną, tarmę, apžvelgti turimus duomenis apie lietuviškus tekstus prieš spausdintos knygos pasirodymą, pažiūrėti, ar pačioje knygoje, teisingiau konvoliute su surastuoju įrašu, nėra kokių žinių ar duomenų apie jo savininką ir įrašo laiką. Be to, reikalinga lietuviškąjį tekstą palyginti su atitinkamais senaisiais lenkiškais teks-tais, nes tik įvairiapusiškas tyrinėjimas gali duoti patikimesnių rezultatų.

Duomenys apie rankraštinis lietuviškus tekstus prieš spausdintos knygos pasirodymą

Lenkų istorikas J. Długošas pasakoja, kad 1387 m. Vilniuje, įvedant krikščionybę, lenkų kunigai ir ypač karalius Vladislovas (Jogaila) mokė lietuvius „tikėjimo artikulų, kuriuos reikia tikėti, viešpaties maldos ir tikėjimo išpažinimo“². Krikštijant Žemaičius 1413 m., nė vienas iš dvasi-ninkų, kurie su Jogaila drauge atvyko, nemokėjo lietuviškai, tad pats karalius „mokė juos viešpaties maldos, paskui tikėjimo išpažinimo ir visų dvylikos tikėjimo artikulų, esančių tikėjimo išpažinime“³. Panašiai apie Žemaičių krikštijimą atsiliepia ir M. Strijkovskis, tik greta Jogailos pasta-

¹ Matusevičiūtė O. Seniausi lietuviški rankraščiai. — „Svyturys“, Nr. 13, 1962, p. 25; Danilevičius E. Vertingas radinys. — „Tiesa“, Nr. 21, 1963.1.25.

² Długosz J. Opera omnia. Cura A. Przewdziecki. Vol. XII. Cracoviae, 1876, p. 466—467.

³ Ten pat, t. XIII, p. 161.

to Vytautą: „O kadangi lenkų kunigai su jais kalbėti nemokėjo, pats Jogaila su Vytautu dideliu atsidėjimu ir triūsu, kaip du apaštalai, pirmiausia išmokė juos viešpaties maldos, paskui krikščionių tikėjimo išpažinimą“⁴. Įvykių amžininkas magistras Mikalojus Kozlovskis, Krokuvos akademijos profesorius ir rektorius (1410), netrukus po Jogailos mirties pasakytame 1434 m. pamoksle Bazelyje (kur vyko bažnytinis susirinkimas) taip kėlė juo nuopelnus, platinant krikščionybę Lietuvoje: „Taip buvo susirūpinęs jų išganymu, kad pats vienas mokė juos tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos (symbolum et oracionem dominicam) ir vienas išvertė iš mūsų vietinės kalbos į jų kalbą, kad tuo lengviau jie galėtų įsiminti“⁵. Suprantama, J. Dlugošas ir M. Kozlovskis norėjo išaukštinti Jogailą, o M. Strijkovskis — Vytautą. Tačiau visai galimas daiktas, kad Jogaila su Vytautu drauge arba vienas iš jų išvertė į lietuvių kalbą poterius, jeigu to anksčiau nebuvo atlikę pranciškonai. Vertimas, reiktų manyti, buvo užfiksuotas krikščionybės įvedimo metu.

Įsteigus Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas Lietuvoje, tolydžio gausėjo daugiau ar mažiau mokytų žmonių. Čia turėtina prieš akis ir Jogailos naujai įsteigto Krokuvos universiteto (1400) paskirtis. Fundaciniame rašte kaip vienas svarbiausių tikslų pažymėta — krikščionybės platinimas Lietuvoje: „...kad mūsų Lietuvos žemių gyventojus ir valdinius... šviesos sūnumis paverstume“⁶. Priešauose minėto M. Kozlovskio pamokslu parašytu pabrėžiamas Jogailos rūpinimasis tautiečių mokymusi: „Tame pačiame universitete (t. y. Krokuvos) savo lėšomis išlaikydavo lietuvių ir rusų sūnus, ir dėl to yra daug gavusių laipsnius bakalaurų, daug magistrų, keletas daktarų, kurie, tapę kunigais, aiškina ir skleidžia tikėjimą savo tautiečių tarpe jų kalba (in ydiomate proprio)“⁷. Ten sakoma, kad Jogaila kasmet lankydavęsis tėvynėje ir teiraudavęsis apie tikėjimo dalykų mokymąsi. Pramokusius dosniai apdovanodavęs, tuo patraukdamas ir kitus mokytis tikėjimo išpažinimo ir viešpaties maldos. Dar galima paminėti ir antrąjį Vilniaus vyskupą Jokūbą Plichtą, prieš tai buvusį Lietuvos pranciškonų vikaru. Vilniads kapitula, Vytauto pageidavimu jį išrinkusi vyskupu, rašte popiežiui (1398) vadino lietuviu (vicarium Lythuaniae eiusdemque nacionis et linguae)⁸.

Visa tai duoda pagrindo manyti, kad XIV a. pabaigoje ar bent XV a. pradžioje jau būta elementariausių lietuviškų tikiybinių tekstų. Jų, žinoma, buvo nedaug, nes krikščionybės skleidimui tuomet iš tikrųjų skirta labai maža dėmesio.

XV a. lietuviškų tikiybinių tekstų turėjo pagausėti. Nors daugumas dvasininkų, ypač aukštesniųjų, buvo nelietuviai ir visai abejingai žiūrėjo į savo ganytojiškas pareigas, rūpinosi tik pajamomis, bet jų tarpe nuolat pasitaikydavo ir vietinės kilmės asmenų, išėjusių mokslus, baigusį Krokuvos universitetą ar net kitus, tolesnius. Pavyzdžiui, Vilniaus kapitulos sudėtis 1502 m. buvo tokia. Iš 4 prelatų — vietiniai buvo 2: archidiaconas, drauge ir Žemaičių vyskupas, Martynas Lintfaras (vokietis), 30 metų studijavęs Italijoje, ir kustošas magistras Stanislovas iš Vilniaus. Iš 9 kanauninkų 2 buvo vilniečiai — daktaras (Bolonijos universitete gavęs laipsnį) Jonas Filipavičius, turtingo miestiečio sūnus, ir magistras Bernardas iš Vilniaus, o trečiasis nuo Svyrių ežero — magistras Andrius Svirskis, kunigaikščių kilmės⁹. Vienas ar kitas iš jų galėjo parūpinti

⁴ Strykowski M. Kronika. T. II. Warszawa, 1846, s. 149.

⁵ Monumenta Medii aevi historica res gestas Polonorum illustrantia. Vol. XII. Cracoviae, 1891, p. 327.

⁶ Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa—Kraków, 1914, s. 124.

⁷ Monumenta Medii aevi historica... vol. XII, p. 327.

⁸ Kurczewski J. Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. T. I. Wilno, 1908, s. 8; T. II. 1910, s. 307.

⁹ Polska i Litwa w dziejowym stosunku, s. 275—276.

ir reikiamų lietuviškų tekstų ir juos paskleisti. Tie tekstai buvo būtini mažamoksliams ar visai bemoksliams vikarams, kurie tiesiog susidurdavo su liaudimi, atlikdavo bent minimalias bažnytines ceremonijas, o patys vargu ar būtų sugebėję ką nors į lietuvių kalbą išversti.

Lietuviškais tekstais galėjo rūpintis ir Vilniaus vyskupas Taboras, 1501 m. gavęs privilegiją iš Aleksandro skirti kunigus į 28 bažnyčias ir 4 kanonijas, priklausančias didžiojo kunigaikščio patronatui. Vyskupas turėjo skirti tinkamus dvasininkus — mokančius lietuvių kalbą ir atitinkamai teologiškai pasiruošusius (idoneos et Lythuanici idiomatis et divinarum litterarum presbiteros, bene institutos)¹⁰. Ižanginėje privilegijos dalyje pažymėta ir jos suteikimo priežastis — klebonai nemoką lietuviškai ir dėl to netinką pamokslams sakyti, išpažinčių klausyti ir sakramentams teikti. Dėl šios privilegijos Taboras ilgai kovojo. Jei tad lietuvių kalbos mokėjimas ir vartojimas bažnyčioje iškeltas į pirmą vietą, parenkant ir skiriant klebonus, reiktų prileisti, kad iniciatorius rūpinosi bent kiek ir lietuviškų religinių tekstų paskleidimu.

Iš XVI a. pirmosios pusės turime kiek konkretesnių žinių. Vilniaus vyskupijos sinodo 1528 m. statute įsakoma bažnyčių rektoriams „pastaityti pas save ir aprūpinti tinkamas bei patogias mokyklas ir namus besimokančiai jaunuomenei gyventi“, laikyti mokytojus, kurie, be kitų dalykų, „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis“¹¹. Jeigu evangelijos ir Povilo laišakai nebūtų buvę anksčiau išversti į lietuvių kalbą arba bent, statutą išleidus, parūpintas jų vertimas, kaip galima įpareigoti jas lietuviškai aiškinti? Tuo sinodo statutu remdamasis, J. Kurčevskis rašė: „...reikia daryti išvadą, kad lietuviškai rašytų evangelijų buvo dar prieš sinodą“¹². Panašių nuomonių yra pareikšta ir daugiau.

Plačiau savo pažiūrą čia liečiamu klausimu išdėstė K. Jablonskis. Jis mano, kad XVI a. pirmojoje pusėje turėjo žymiai padaugėti lietuviškų tekstų: „Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą, negalėjo kiekvieną kartą žodžiu versti į lietuvių kalbą tekstus, turėjo turėti ar pačių paruoštus ar nusirašytus iš kitų reikalingiausių evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t.“¹³ Tuos lietuviškus tekstus „jie atsigabendavo iš tų centrų, kuriuose mokėsi, nusirašydavo juos, vieną antrą žodį ar posakį pakeisdavo, bet neversdavo jų iš naujo savo gimtąja tarme“¹⁴. Tais samprotavimais remiamasi ir lietuvių literatūros istorijoje¹⁵.

Prasidėjęs reformacinis judėjimas XVI a. antrajame ketvirtyje taip pat teigiamai atsiliepė lietuviškiems tekstams. Žymesni jo pradininkai — A. Kulvietis ir S. Rapolionis, mirę 1545 m., paliko savo rašytų tekstų, kurių dalis pasiekė mus per pirmąsias spausdintas knygas.

Pažymėtina, kad kai kurių duomenų apie senuosius rankraštinis lietuviškus tekstus duoda ir pirmosios spausdintos knygos. Chr. S. Stangas, tyrinėdamas M. Mažvydo katekizmo kalbą, priėjo išvadą, kad joje yra „įvairaus senumo kalbinės medžiagos. Senose bažnytinėse formulėse pasitaiko formų, kurios šiaip katekizme nėra vartojamos... Šios formos kyla

¹⁰ Fijałek J. i Semkowicz W. Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis. Vol. I. Kraków, 1948, p. 616—617.

¹¹ Sawicki J. Concilia Poloniae. II Synody diecezji wileńskiej i ich statuty. Warszawa, 1948, s. 130; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. T. I. Vilnius, 1955, p. 165.

¹² Kurczewski J. Opowiadania o dziejach chrześcijaństwa na Litwi i Rusi. T. I. Wilno, 1914, s. 157.

¹³ Senoji lietuviška knyga. Kaunas, 1947, p. 105.

¹⁴ Ten pat, p. 106.

¹⁵ Lietuvių literatūros istorija. Red. Prof. K. Korsakas. T. I. Vilnius, 1957, p. 98.

iš archaizuojančios bažnytinės kalbos¹⁶. Jo nuomone, tiek M. Mažvydo, tiek ir kitų senųjų spausdintų „Tėve mūsų“ versijų pagrindas yra „viena bendra, iš lenkų kalbos išversta „Tėve mūsų“ forma“¹⁷.

Visos tos žinios, netiesioginiai duomenys ir samprotavimai verčia neabejoti, kad bent nuo XV a. pradžios būta trumpų religinių tekstų — poterių ir kitų formulių lietuvių kalba. Jų tolydžio gausėjo ir XVI a. pirmojoje pusėje turėjo būti ne taip jau mažai, net ir stambesnių. Rankraštiniai tekstai iš karto neišnyko, ir pasirodžius pirmosioms spausdintoms knygoms. Bet ilgainiui knygos juos išstūmė. Niekas jų nerinko, nesaugojo, ir tik visai atsitiktinai vienas kitas galėjo išlikti, jei buvo įrašytas į knygą ar pateko į saugomų dokumentų tarpą. Lig šiol nė vienas toks rankraštis nebuvo žinomas. Todėl O. Matusevičiūtės surastasis įrašas labiausiai ir domina neabejotinu savo senumu.

Konvoliutas su įrašytu lietuvišku tekstu

Lietuviškasis poterių tekstas įrašytas knygoje, kuri labai seniai įrišta drauge su kitomis trimis. Kadangi poteriai gali būti įrašyti, jau knygas drauge įrišus, ir jos duoda šiokių tokių duomenų apie savininką ir įrašo amžių, visą konvoliutą reikia bent labai trumpai apibūdinti. Konvoliuto sudėtis tokia.

1. *Stella clericorum cui libet clerico summe neceffaria. Impreffum Liptak per Melchiorem Lotter Anno Milefimo quingentefimo quarto (1504)*¹⁸.

2. *Secreta sacerdotum magiftri Heinrici De Haffia. Impreffum Liptak per Melchior Lotter M. quingentefimot er toi (sic! = 1503)*.

3. *REfolutorium dubiorum circa celebrationem missarum occurrentium. per venerabilem dominum Ioannem de lapide doctorem Theologum parifensem. ordinis Cartufienfis. ex sacrorum canonum probatorumque doctorum sententijs diligenter collectum. Impreffum Colonie In domo Quentell. Anno domini M CCCCiiij (1504)*.

4. *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque diuis officiis: et eorum administrationibus. Impreffus Argentine per Marti. iu. (= Martinum) flach. Anno domini MCCCCiij (1503)*.

Konvoliuto pirmosios knygos *Stella clericorum* (Klierikų žvaigždė) autorius nepažymėtas. Jis ir yra nežinomas. Sioje nedidelėje, vos 20 puslapių knygelėje, remiantis biblija ir vadinamaisiais bažnyčios tėvais ir juos gausiai cituojant, paminint kartais ir vieną kitą antikinį autorių, pakiliu tonu stengiamasi įteigti dvasininkams ir besiruošiantiems į juos luomo pareigų supratimą, atsidavimą joms, bodėjimąsi žmogiškomis silpnybėmis. Knygelė buvo populiari dvasininkų tarpe, ir XV a. paskutiniais dešimtmečiais beveik kasmet pasirodydavo jos naujas leidimas.

Secreta sacerdotum (Kunigų paslaptys) autorius Heinrichas iš Langenšteino (Heinrich von Langenstein, 1325—1397), knygoje vadinamas *Heinricus de Hassia* (Heinrichas iš Heseno), Paryžiaus, o paskui Vienos universiteto profesorius ir kurį laiką rektorius, nusipelnęs kaip vienas jo kūrėjų, žinomas savo laiku kaip kovotojas su įsišaknijusiais prietarais, kad kosminiai reiškiniai, pavyzdžiui, kometų pasirodymas, pranašaują nelaimes — karą, marą ir t. t. Kai kuriuose savo teologinio pobūdžio raštuose kėlė katalikų bažnyčios ydas, piešdamas niūrų jos paveikslą (kai kuriuos vienuolynus apibūdino kaip paleistuvystės namus, o katedrų bažnyčias — kaip vagių ir plėšikų landynes), reikalavo reformų. *Secreta sacerdotum* — siauro profesinio pobūdžio knygelė (24 psl.), skirta mišioms.

¹⁶ Stang Chr. S. Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, S. 179.

¹⁷ Ten pat, p. 178.

¹⁸ Čia ir toliau kursyvu žymimos santrumpomis raštuose žodžiuose praleistos raidės.

*Topica gnta
fuerit pro factu do p
hinc vlt glasa - fo 21
pictas*

Stella clericorum cuiuslibet clerico sum me uer. Maria.

Septima in bibliotheca Novoratis
Arnoldus

In laudem libelli
Aspice presentis o clerice dicta libelli
Nomen pastois quisquis habere uolles
Terrens nunq; uel paucum rebus adbere
Nunc mundum spernens . cetera sola pete
Quanta mentis acie perpendere debet
Istius pastois accipit officium
De pro diuinis curam sibi vendicet ipse
Et non ut populo dogmat subiacent
Crede tuo dabitur merces condigna labori
Aspe si xpm rearis ipse gregem
Mucius si ceter amote diuitiarum
Labeas dms ingredi domos
Labitur et uero si quietus agnus omni
Ad chusq; cantam dulcis hunc reuoca
Dens pastor oues ad summum ducat onile
Latenos cum artus spiritus eterna

Arnoldus
E
A 12
pp
Bernard
Widius

*Stella clericorum
cuiuslibet clerico sum
me uer. Maria*

*papa in auctoritate patris est pph in fide
dapat auctoritas qui uult fuisse dical
affertur patreus de cetero fundit
de missis qui uult et ad fidei ueritate
illi uult patre et eandem pph*

Widius

Arnoldus

Joje smulkmeniškai nurodinėjama, kaip kunigas turi laikyti rankas vienu ar kitu momentu, galvą, kaip daryti kryžiaus ženklą, ostiją pakelti ir t. t. Pabaigoje pridėta malda ir meditacija. Knygelės daug leidimų išėjo XV a., pavyzdžiui, 1497 m. — net 3, 1498 — 2¹⁹.

Konvoliuto trečiąją knygelę parašė *Joannes de* (arba *a*) *Lapide* (*Heynlin*), gimęs apie 1430 m. Bazelyje ir ten apie 1510 m. miręs. Teologas ir humanistas, Paryžiaus universiteto profesorius ir rektorius, įsteigęs pirmąją Prancūzijoje spaustuvę Paryžiuje, Sorbonos rūmuose, kurį laiką profesoriavo Tiubingene, paskui grįžo į Bazelį ir gyvenimo dienas pabaigė kartūzų vienuolyne. Žinomiausias jo darbas ir yra *Resolutorium dubiorum* (Abejonių išaiškinimas). Tai 48 puslapių smulkaus šrifto kazuistinis traktatas apie mišias. Jame sukaupti visokie nepaprasti atvejai, dėl kurių galėtų kilti abejonių, kaip elgtis. Pavyzdžiui, ar epileptikas gali laikyti mišias; ką daryti, jei dvasininkas pradės laikyti mišias užsimiršęs, kad yra ekskomunikuotas, o paskui prisimins; ar galima laikyti mišias upėje ar jūroje ir t. t. Pradėta leisti XV a. paskutiniame dešimtmetyje, knygelė susilaukė labai daug leidimų, pavyzdžiui, 1493 m. — 3, 1495 m. — 2, 1497 — 3 (2 iš jų Leipcige, 1 — Bazelyje)²⁰. XVI a. pradžioje ji buvo perspausdinama ir Krokuvėje (1519).

Svarbiausia mums paskutinė knyga su lietuviškuoju tekstu — *Tractatus sacerdotalis* (Traktatas kunigams). Autorius 1503 m. leidime nepažymėtas, bet jis yra žinomas iš kitų leidimų. Tai Mikalojus iš Blonės (*Nicolaus de Blonie*), apskrities miesto Varšuvos vaivadijoje, Krokuvos akademijos auklėtinis, kanonų teisės daktaras, žymus XV a. pirmosios pusės pamokslininkas, dalyvavęs Bazelio bažnytiniame susirinkime su Jogailos siūstu Poznanės vyskupu kaip jo kapelionas. Yra parašęs nemažą pamokslų (lotynų kalba), kurie XV a. pabaigoje ir dar XVI a. ne kartą buvo išleisti. *Tractatus sacerdotalis*, kaip sakoma 1512 m. leidimo (Strasburge) pratarmėje, parašytas Poznanės vyskupo Stanislovo pavėdimu, norint parūpinti dvasininkams reikalingą knygą apie sakramentus ir jų teikimą²¹. Kapitula traktatą aprobavo ir rekomendavo dvasininkams jo laikytis, o archidiakonui pavedė prižiūrėti, kad tai būtų vykdoma. *Tractatus sacerdotalis* — didžiausia knyga (252 puslapių, kiekviename po 2 skiltis) visame konvoliute. Joje rašoma apie sakramentus apskritai ir kiekvieną atskirai, mišias, brevioriaus maldas, ekskomunikavimą, suspendavimą, interdiktą ir t. t. Pradėta leisti XV a. priešpaskutiniame dešimtmetyje, ji nuolat, beveik kasmet, ne vieną sykį ir po du kartus per metus, buvo spausdinama dar ir XVI a. antrojoje pusėje. Daugiausia leidimų išėjo Strasburge (Argentinoje), ypač XV a. ir XVI a. pradžioje. vėliau Paryžiuje, Venecijoje, Lijone. Porą kartų išleista ir Krokuvėje (1519, 1529)²².

Visos keturios konvoliuto knygos panašaus pobūdžio, specifinės, skirtos dvasininkams ar besiruošiantiems į juos. Visos jos išleistos 1503—1504 m. Leipcige (Liptzk), Kelne (Colonia), Strasburge (Argentina). Tad reiktų manyti, kad tik dvasi inkas ar besirengiąs juo būti asmuo galėjo tas knygas įsigyti. Kadangi jos buvo nuolat leidžiamos ir turėjo paklausą, neužsigulėdavo, greičiausiai, visos jos ir įsigytos ne vėliau, kaip 1504—1505 m. Kitu atveju būtų didesni skirtumai tarp leidimo metų.

Klausimas, kur tos knygos galėjo būti pirktos. Neabejotina, kad Lietuvoje XVI a. pradžioje tikrai nebuvo kur jų gauti. Nors čia knygos

¹⁹ Hain L. Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD... enumerantur... Stuttgartiae et... Lutetiae Parisiorum MDCCCXXXI. Vol. II, pars II, p. 359—361.

²⁰ Ten pat, t. II, d. I, p. 237—240.

²¹ Estreicher K. Bibliografia polska. T. XIII. Kraków, 1894, s. 173.

²² Ten pat, p. 171—175.

pamažu plito, jų gausėjo, bet tik atskirų suinteresuotų asmenų iniciatyva. Jas reikėjo atsigauti iš svetur, bent iš Lenkijos, pačiam ar surasti tarpininką. Išlikusiuose iš 1510 m. Albrechto Goštauto, Vilniaus vaivados ir Lietuvos kanclerio, turėtų rankraštinių ir spausdintų knygų rinkinio (71 vienetas) sąrašuose pažymėta, kad kai kurias lotyniškas knygas „ponas“ pirkęs Petrikave²³. Lenkijoje jau XV a. antroje pusėje daugiau kaip 30 asmenų vertėsi knygų prekyba²⁴. Knygos patekdavo įprastais prekybos keliais su kitomis prekėmis į centrus daugiausia iš Vokietijos, Niurnbergo ar Leipcigo. Krokuvos akademijai reikalingi vadovėliai, taip pat bažnytinei administracijai liturginės knygos dažniausiai irgi buvo spausdinamos užsienyje, ypač Vokietijoje. Tarpininkaudavo pirkliai-bibliopolos²⁵. Tačiau toli gražu ne viską Lenkijoje buvo galima gauti. Komplektuodamas savo biblioteką XVI a. viduryje, Žygimantas Augustas siūsdavo specialius agentus į užsienį knygų pirkti.

Konvoliuto knygos, kaip atrodo, galėjo būti įsigytos Lenkijoje ar tolesniame užsienyje — Vokietijoje — studijuojančio asmens. Visas tas knygas įsigyti lengviau buvo dėl to, kad jos išleistos ne taip tolimose vietais nuo kitos vietose, susijusiose prekybiniais ryšiais. Knygos tada buvo brangios ir ne kiekvienam prieinamos. Gal būt, konvoliuto savininkas buvo pasiturįs, neblogai aprūpintas, o gal užėmė kokią bažnytinę vietą, turėjo beneficiją.

Konvoliute, be lietuviško teksto, yra daug įrašų lotynų kalba. Jų pasitaiko parašėse, o ypač daug tuščiuose knygų puslapiuose. Absoliuti įrašų dauguma, atrodo, yra vieno laiko — nebent metų kitų skirtumą galėtume prileisti. Knygose tie įrašai atsirado, matyt, jau konvoliutą sudarius, įrišus. O jo įrišimas senas — greičiausiai, XVI a. pradžios: medžio lentelės aprauktos oda, kuri lig šiol apysveikė išlikusi tik nugarėlėje, kitur nuplyšusi; pergamento, prirašyto lotyniškai, atrodo, XIV a. ranka, juostelė; nedidelis, gana dailus segtuvas. Visos konvoliuto knygos gerai ir išsilaikė todėl, kad iš karto buvo įrištos. Tik kiek nukentėjo nuo drėgmės, ypač viršutinė jų dalis, joje esantieji įrašai.

Iš *Resolutorium dubiorum* paskutinio puslapio ir *Tractatus sacerdotalis* pirmo (titulinio) puslapio akivaizdžiai galima įsitikinti, kad įrašai daryti, knygas drauge įrišus. Per abu šiuos puslapius nusitęsia vienas, neabejotinai ta pačia ranka ir tuo pačiu metu įrašytas tekstas — *REGVLE IVRIS* (Teisės nuostatai). Be to, jeigu įrašai būtų ankstesni, įrišant kai kur būtų nupiautos raidės, o konvoliute tokių atvejų nepasitaiko.

Įrašai konvoliute yra trejopo pobūdžio.

1. Knygų parašėse dažnai trumpai pažymimi svarbesni dalykai, esą atitinkamos teksto vietose, lyg pabrėžiama, ką reikia įsiminti. Tai rodytų, kad knygos naudotos lyg koks vadovėlis. Tokių įrašų dažnai pasitaiko inkunabuluose ir XVI a. pradžios leidiniuose.

2. Užsirašyti daugiau lyg ir profesinio pobūdžio dalykai, kurių šiaip konvoliute nėra, pavyzdžiui, sutuoktuvų apeigų atlikimas — klausimai jaunavedžiams, kunigo sakomi žodžiai (*Secreta sacerdotum* paskutiniame puslapyje), klebono įvesdinimas į bažnyčią (*Resolutorium dubiorum* pirmame puslapyje), valgių palaiminimas ir t. t. Kai kur pridėta ir gaidų.

3. Pasižymėtos sentencijos iš biblijos ir kitų šaltinių. Pavyzdžiui, net kelis kartus įrašyta — „Vfus et arf docuit quod fapit omnis homo“, du kartu įtraukta — „Deficit ambobus qui vlt feruire duobus“. Vienoje minima Sapfo (Lejbia quid docuit

²³ Jablonskis K. 1510 m. Albrechto Goštauto biblioteka. — „Vilniaus Vaislybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos metraštis 1958—1959“. Vilnius, 1961, p. 21—25.

²⁴ Kawecka-Gryczowa A. Rola drukarstwa polskiego w dobie Odrodzenia. — „Odrodzenie w Polsce“, t. IV, Warszawa, 1956, s. 505.

²⁵ Ten pat, p. 471, 504.

Saphof nifi amare puella(. . .), kitoje Seneka, dar vienoje – Katonas. Taip atspindi humanizmo poveikis ir scholastinėje aplinkoje.

Sentencijos įrašytos pirmame ir ypač antrame (tuščiame) *Stella clericorum* puslapyje, pačioje konvoliuto pradžioje, tur būt, kad būtų lengviausiai surandamos. Lietuviškas poterių tekstas įtrauktas į paskutinį *Tractatus sacerdotalis* puslapį, į pačią konvoliuto pabaigą, tur būt, irgi siekiant to paties. Tuo būdu, įrašai, ypač sentencijos ir lietuviški poteriai, padaro iš konvoliuto lyg ir vieną knygą.

Lietuviškas tekstas atsirado konvoliute ne atsitiktinai, bet kaip vienas reikalingiausių dvasininkui dalykų. Čia šį tą pasako ir analogiškas atvejis Lenkijoje. Prie inkunabulo *Tractatus sacerdotalis* (1487) egzemplioriaus buvo drauge įraštas pergamentinis lapas su įrašytais lenkiškais poteriais²⁶.

Tarp lietuviško teksto ir lotyniškų įrašų ryškesnio skirtumo rašysenos atžvilgiu nėra. Daug bendrumo ir jų rašyboje. Lietuviškieji poteriai įrašyti kiek stambesėmis raidėmis, kaligrafiškiau. Atidžiau įsižiūrėjus, įsitikinama, kad ir lietuviškasis tekstas, ir lotyniškieji įrašyti tos pačios rankos (ypač tai matyti iš *a, o, c, C, v, w, f, d, D* ir kitų raidžių rašymo). Dėl rašysenos panašumo į lotyniškųjų įrašų rašyseną lietuviškasis tekstas taip ilgai ir nebuvo pastebėtas. Iš visko atrodo, kad jis buvo įtrauktas į konvoliutą maždaug tuo pačiu laiku, kaip ir lotyniškieji užrašai.

Būtų galima tikėtis, kad tokiuose palyginti gausiuose įrašuose turėtų būti duomenų jų rašymo laikui nustatyti. Bet dėl specifinio profesinio savo pobūdžio jie tiesiogiai nesusiję nei su laiku, nei su vieta. Jokie įvykiai, biografiniai momentai, pavardės, datos, tai, kas sietų įrašus su konkrečia tikrove, čia neminima. Tik vienoje vietoje, po įrašo *Regulae juris*, pažymėta: „Datum rome apud sanctum Petrum“. Taip būdavo rašoma popiežiaus ar jo vardu rašomuose raštuose. Todėl ir šiuo atveju Roma, tur būt, pažymi ne vietą, kurioje būdamas konvoliuto savininkas užsirašė teisės nuostatus, bet tų nuostatų išleidimo vietą. Tačiau kai kurių duomenų laikui nustatyti įrašai vis dėlto duoda.

1. *Resolutorium dubiorum* antrajame tuščiam puslapyje yra ilgokas įrašas— „*Doctrina fufcificandis ad obedienciam fancte Romane ecclesie redeunte*“, kur išdėstyta, kaip schismaticai (taip būdavo vadinami graikai ir rusai) priimami Romos katalikų bažnyčion. Kyla klausimas, kodėl nei toje vietoje, nei kitur visai nekalbama apie „heretikų“ – įvairių reformacijos kryptių ir sektų atstovų priėmimą. Jeigu konvoliuto savininkas būtų daręs įrašus XVI a. viduryje ar vėliau, apie reformatus jis, tikriausiai, būtų užsiminęs. Tuo atveju įrašuose vienu ar kitu būdu reformatinis judėjimas būtų atsispindėjęs, nes katalikų dvasininkams „heretikai“ buvo daug pavojingesni už pravoslavus. Sakysim, 1528 m. Vilniaus vyskupijos sinodo statute jau ne vieną kartą minima Liuterio herezija. Tuo remiantis, įrašų laiką galima būtų kelti į XVI a. pirmąjį ketvirtį.

2. Kad įrašai seni, rodytų ir juose vartojamos santrumpos, jų gausumas ir pobūdis. Pasitaiko vietų, kur visi žodžiai įrašyti santrumpomis. Įrašų santrumpos atitinka spausdinto teksto santrumpas, kurių taip pat labai apstu. Šis atitikimas negali būti atsitiktinis. Nors santrumpos buvo vartojamos ne tik ankstesniais amžiais, bet ir XVII – XVIII a., tačiau jų palaiptnui mažėjo, ir jos pačios kito. Konvoliuto savininkas buvo įpratęs į XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje vartojamas santrumpas, patį jų rašymo būdą. Lietuviškasis poterių tekstas irgi tai rodo. Tiesa, lietuviški žodžiai rašomi ištisai, netrumpinami, bet ir čia žodis Kristus, kuris panašiai skamba ir lotyniškai (konvoliuto spausdintuose tekstuose rašoma *Christus*), parašytas gana įprasta konvoliuto lotyniškuose įrašuose santrumpa (žr. fotokopijos lietuviško teksto 10 eil.).

3. Konvoliute nėra nė vieno lenkiško įrašo ar žodžio. Jo savininkas turėjo gyventi ir rašyti tada, kai dar absoliučiai viešpatavo lotynų kalba. Jeigu įrašai kon-

²⁶ Bystroń J. Rozbiór porównawczy znanych dotąd najdawniejszych (z w. XIV i XV) tekstów modlitwy pańskiej, pozdrowienia anielskiego, składu apostołskiego i dzieściorga przykazania. — „Prace Filologiczne“, t. I, 1885, s. 348.

voliute būtų atsiradę XVI a. viduryje ar vėliau, aišku, lietuviškame tekste nebūtų minėtos santrumpos, taip pat ir antrosios (fotokopijos 24 eil.). Labai galimas dalykas, kad pastarosios vietoje būtų lenkiški žodžiai. Palyginus konvoliuto įrašus su XV a. inkunabuluose esančiais, matome daug bendrumo ir panašumo rašyenos ir santrumpų atžvilgiu, o ryškesnių skirtumų nepastebima.

Visi šie dalykai rodytų, kad lietuviškasis tekstas konvoliute buvo įrašytas jau XVI a. pradžioje, gal net pirmajame dešimtmetyje. Galima būtų tikėtis kai kurių duomenų ir iš konvoliuto proveniencijos įrašų, bet jie yra tik iš vėlesnio laikotarpio ir maža ką tepasako. Proveniencinių įrašų tėra vien pirmojoje knygoje – *Stella clericorum* tituliniam puslapyje. Seniausias jų – XVI a. antrosios pusės ar XVII a. – įrašytas apačioje: „Pro libraria *Vilnensi Fratrum Minorum*“. Taigi, mums nežinomas asmuo ją padovanojo ar paskyrė Vilniaus pranciškonų bibliotekai. Iš vienuolyno knyga pateko į Vilniaus viešąją biblioteką, iš jos perėjo į Stepono Batoro vardo universitetą, vėliau – į Vilniaus Valstybinį V. Kapsuko vardo universitetą. Proveniencija rodo, kad konvoliutas visą laiką buvo Lietuvoje, Vilniuje. Tur būt, ne kur kitur, o Vilniuje į jį buvo įrašytas ir lietuviškasis poterių tekstas.

Lietuviškasis tekstas

Paskutiniame konvoliuto puslapyje, žemiau dabar jau išblukusio, drėgmės apnaikinto 4 eilučių lotyniško įrašo (nesusijusio su tolesniu) be jokios antraštės įrašyti lietuviški poteriai: *Teve mvfu, Swjeyka maria iz Czjkyjv yngi dzewa thjawa*. Žemiau jų likusioje tuščioje vietoje, praėjus ne vienam amžiui, matyt, kokio vienuolio pridėta dar lotyniška maldos „Sveika Marija“ pradžia: „Aue Maria gratia plena Dominus tecum benedicta tu“.

Įrašytame lietuviškame tekste nėra dekalogo ir „Sveika Marija“ daug trumpesnė, negu M. Daukšos verstame J. Ledesmos katekizme (1595) ir vėlesniuose katalikiškuose raštuose. Tai, atrodo, nėra atsitiktinis dalykas.

Dekalogas vėliau, kaip „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“, pasidarė sudėtinė poterių dalis. Tiesą sakant, jis nebuvo užmirštas ar ignoruojamas, o nuo IX a. įeidavo ir į katekizmo programą. Bet vis atsirasdavo tokių, kurie neigdavo tai, kad jis būtų privalomas krikščionims. Tik M. Liuteris savo mažajame katekizme (1529) skyrė jam pirmąją vietą. Tridento bažnytinis susirinkimas (1545–1563) pasmerkė tuos, kurie dekalogą norėtų atmesti, ir suteikė jam vėliau įprastą, pastovią formą: kai kas buvo patrumpinta, praleista, o kai kas praplėsta, pakeista²⁷.

Lenkijoje dekalogas mažiau buvo paplitęs už „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“. Daugelyje seniausių rankraštinųjų poterių tekstų jo nėra. Būdinga, kad jo nėra ir pirmajame spausdintame lenkiškame poterių tekste – 1475 m. išleistuose Vroclavo vyskupo Konrado sinodo statutuose (Statuta synodalia episcopi Conradi)²⁸.

Matyt, ir Lietuvoje į dekalogą nebuvo žiūrima kaip į vieną pagrindinių katalikybės dalykų. Cituotuose šaltiniuose apie krikščionybės įvedimą jis visai neminimas. Tikriausiai, dekalogas irgi buvo išverstas į lietuvių kalbą, gal kiek vėliau, kaip „Tėve mūsų“ ir „Tikiu“, bet, tur būt, mažiau tepaplito. Gal tik po 1528 m. Vilniaus sinodo į jį buvo kreipiama daugiau dėmesio. Šiaip ar taip, tas faktas, kad dekalogas neįtrauktas į konvoliutą, verčia manyti, kad lietuviškasis tekstas įrašytas jokiū būdu ne XVI a. antrojoje pusėje, bet anksčiau, greičiausiai, amžiaus pradžioje.

Dar daugiau pasako „Sveika Marija“ tekstas, jo trumpumas. „Sveika Marija“ susideda iš 3 dalių: 1) angelo pasveikinimo (Luk. 1,28), 2) Elžbietos žodžių (Luk. 1,42) ir 3) maldos. Senaisiais laikais buvo plačiau žinoma tik pirmoji dalis.

²⁷ Enciclopedia Italiana, vol. XII, 1931, p. 452.

²⁸ Kryński A. A. i Kryński M. Zabytki języka staropolskiego z wieku XIV-go, XV-go i początku XVI-go. Wyd. II. Warszawa, 1925, s. 331–332. Taip pat dekalogo nėra ir lenkiškų poterių tekste prie 1487 m. inkunabulo „Tractatus sacerdotalis“.

XIII—XIV a. prie jos pridėtas Elžbietos pasveikinimas ir dar žodžiai *Jėzus*, arba *Jėzus Kristus*, o dažnai dar ir *Amen*. Trečioji dalis (malda) atsirado XV a. pabaigoje ar XVI a. pradžioje kameldulių ir kai kurių kitų ordinų vienuolių brevijoriuose. Kamelduliais pasekė trinitoriai ir pranciškonai. Tik Tridento bažnytinio susirinkimo nutarimu reformuojant brevijorių (1568), visos trys dalys buvo oficialiai pripažintos ir „Sveika Marija“ įgavo vėliau visuotinai vartojamą katalikų bažnyčioje formą²⁹.

Seniausiuose lenkiškų poterių rankraštiniuose tekstuose, taip pat ir spausdintame 1475 m. tekste, „Sveika Marija“ teturi I—II dalį. Pirmą kartą III dalis pasirodė prie 1487 m. inkunabulo „Tractatus sacerdotalis“ įrištame pergamentiniame lape su lenkišku poterių tekstu. To teksto įrašymo data nėra tiksliau nustatyta. Spėjama, kad tai padaryta pirmaisiais XVI a. metais³⁰.

Lietuviškajame „Sveika Marija“ tekste tėra I—II dalis. Tai rodo viso įrašo senumą ir verčia taip pat galvoti apie XVI a. pradžią.

Svarbus klausimas, ar poterių tekstas iš naujo verstas, ar tai yra senesnio vertimo nuorašas. Prielaida, kad tas tekstas neiš naujo verstas, bet nurašytas iš senesnio vertimo, patvirtina nemaža faktų. Pirmiausia — tai bendras konvoliute randamų lotyniškų įrašų neoriginalumas: visi tie įrašai, kaip anksčiau minėta, yra iš kur nors nusirašyti. Taigi, ir lietuviškas poterių tekstas galėjo būti iš kito, senesnio teksto nurašytas. Antra, poterių tekste randami taisymai yra tokio pobūdžio, kad taip pat verčia manyti tą tekstą buvus nusirašytą: pavyzdžiui, 12 eilutėje išbrauktą *fvn jo vjēnothuri*, be abėjos, tik dėl to, kad nusirašant, matyt, buvo „peršokta“ į kitą eilutę ar tolimesnius žodžius toje pačioje eilutėje ir paskui, tai pastebėjus, grįžta prie „normalios“ žodžių tvarkos. Įrašyti poterių tekste atskirų žodžių bei žodžių formų sinoniminiai variantai: *vřcžjēstħaf* virš *vřžpýlatař* (15 eil.) ir *anta Dvngu* virš *Dangvařvn* (18 eil.) taip pat, atrodo, atsiradę todėl, kad, nusirašius tekstą, imta abejoti dėl atskirų senesniame poterių vertime pavartotų žodžių bei žodžių formų tikslumo ar aiškumo. Tokių abejonių galėjo kilti, ypač turint galvoje lenkiškų poterių formules, kurių tarpe buvo ir „wstapil na nebiosa“³¹; pastarosios „tiksliesni“ lietuvišką atitikmenį *anta Dvngu* nurašytojas ir įsirašė savo tekste. Apie tai, kad poterių tekstas buvęs nurašytas iš senesniojo, byloja iš dalies dar ir nedidelis įvairių taisyimų kiekis: pirmąkart versdamas žmogus, ypač ano meto sąlygomis, galėjo dažniau suklysti ir daugiau palikti įvairių redakcinio pobūdžio taisyimų. Tuo tarpu aprašomajame tekste tokių taisyimų beveik nėra (minėti sinoniminiai variantai įrašyti, neišbraukus jų atitikmenų pagrindiniame tekste). Pagaliau raidžių *a* ir *o* neaiškūs rašymas, kur-ne-kur pasitaikantis klaidos (pvz., *giwa* vietoj *giwu* 20, *amřžjv* vietoj *amřžjvn* 23) taip pat, veikiausiai, atsiradusios, nusirašant tekstą (gerai neįskaičius ankstesnio rankraščio).

Tai, kad nusirašytasis lietuviškas poterių tekstas verstas ne iš lotynų, bet iš lenkų kalbos, rodo jo palyginimas su lotyniškuoju ir atitinkamais lenkiškais XV—XVI a. poterių tekstais. Antai lotyniškoji konjunktyvo forma *sanctificetur* lietuviškame „Tėve mūsų“ tekste, panašiai kaip ir žinomuose ano meto lenkiškuose šios maldos tekstuose, išversta liepiamąja nuosaka: *řwřjřkiři l* (plg. 1475 m. spausdinto lenkiško teksto *oswyentceze*, rankraštinio *M₆ — szwyczy szye*, rankraštinio *M₇ — szwyczysya*)³². Lotyniškas „Tikiu“ maldos posakis *conceptus est de spiritu sancto* lietuviškame tekste, panašiai kaip ir kai kuriuose lenkiškuose tekstuose, išverstas ne prielinksni-

²⁹ Encyklopedja Kościelna, t. XX, 1894, s. 560—562; Enciclopedia Italiana, vol. V, 1930, p. 615.

³⁰ Bystron J. Rozbiór porównawczy..., s. 354.

³¹ Daugelyje žinomų lenkiškų tekstų sutinkama konstrukcija *na nebiosa*, žr. Bystron J. Rozbiór porównawczy..., s. 353; Taszycki W. Najdawniejsze zabytki języka polskiego. Wrocław, 1951, s. 142—144. Tiktai viename XIV a. pabaigai priskiriamame tekste yra *w nebiosa*, žr. Kryński A. A. i Kryński M. Zabytki..., s. 35.

³² Čia ir kitur remiamasi 1475 m. lenkišku spausdintu tekstu ir *M₁*, *M₆*, *M₇* pažymėtais rankraštiniais tekstais, paskelbtais J. Bistrionio straipsnyje (žr. Bystron J. Rozbiór porównawczy..., s. 352—353 ir 389—390); *M₈* pažymėto rankraščio pavyzdžiai paimti iš Kryński A. A. i Kryński M. Zabytki..., s. 34—35.

ne, bet įagininkine konstrukcija: *prafidjāyf efczi f3wenthv dwafjv* 14 (plg. 1475 m. spausd. lenkiškojo teksto *se poczul duchem swyentim*, rankraštinio M_6 – *szq poczal duchem szwanthym*, rankraštinio M_8 – *poczol szø yesth sz ducha szwanthego*). Lenkiškojo originalo įtaką lietuviškam tekstui rodo taip pat ir lytis *panfskvajv* ~ panskuoju 15 (plg. M_6 : *pod ponszkym*, M_7 : *pot ponskym*), nes, jeigu tas tekstas būtų verstas iš lotynų kalbos, lauktume jame lyties *Pontium* ar *Pontiu* (plg. lot. *sub Pontio Pilato*). Galimas daiktas, vertimu iš lenkiškojo originalo aiškintinas ir lietuviškojo teksto posakyje *gjalbŷaki nvagi vifa piktha* 6–7 vartojamas žodis *piktas*, nes lotynų *malum* čia, reikia manyti, būtų buvęs išverstas žodžiu *blogas* (*piktas* šiame posakyje atsirado kaip lenkų vertinys, plg. 1475 m. spausd. lenkiško teksto: *zbaw nas od zleho*, M_6 : *nasz szbaw odeszlego*, M_8 : *nas zbaw ote fsego zlego*). Pagaliau tai, kad poterių tekstas verstas iš lenkiškojo originalo, rodo ir jame sutinkami polonizmai: *alba* ir kt.

Dešifruotas tekstas

- Teve mvfu kurif efi Dangwafsu f3vŷfki fi vardaf tava³³
 athaŷki tava karalifŷta buki thava vala kaŷp dvn-
 gvŷ theŷp f3amŷaŷ. Dvanv mvfu vifu d3env dvaki
 mvmvf nv ŷr athlaŷfki mvmvf mvfu kaltheŷ
- 5 kaŷp ŷr meŷ athlaŷd3ame³⁴ mvfu kcalc3ŷemvf
 nŷevŷafki mvfu f3alanv ale mvf gjalbŷaki³⁵ nvagi
 vifa piktha amen.
 Swŷeŷka maria mŷlyŷtaŷ pŷlŷna d3evaf f3vthavimŷ
 pagirtha thv tharpu matherv ŷr pagirthaŷ
- 10 gimif f3ŷvatha thava ŷefus *christus*
 Czŷkŷv ŷngi d3ewa thŷawa viŷagalinczi darŷthaŷv
 Dangawŷ ir f3amŷaŷ / ir ingi (išbr.: f3vn ŷa vŷenothuri)
 yeŷu kriŷtu f3vn ŷa vŷenathuri panv mvfu kurif
 prafidjāyf efczi f3wenthv dwafjv. gimif vŷgi mariaŷ
- 15 mergaf / kinthif pa pañŷkvaŷv pilatu / vŷŷpŷalataŷ [virŷuj: vŷŷc3ŷeŷthaŷ]³⁶
 alba vŷŷmuŷŷthaŷ anth krŷf3awŷ nvmirif ŷr pakaŷthaŷ
 nvŷŷŷngi [išbr.: pŷ] peklvaŷvn, trŷac3v d3env kŷalŷfi ŷŷŷgi nv-
 mirvŷŷv / vŷŷŷŷngi Dangvaŷvn [virŷuj: anta Dvngu] ŷad3ŷ antha Defŷŷnŷaf
 d3ewa thŷawa viŷagalincza / nvagi thi athaŷf [išbr.: f3vfŷŷ]
- 20 f3vd3ŷthv giwa³⁷ ŷr nvmirufŷv. czŷkŷv ŷngi dvaŷŷv
 f3wenthv / f3wenthv baŷŷnŷc3v krŷkŷŷc3anŷv – f3wen-
 thvŷv Drawgiŷti athleŷd3ŷmv grechv / kvnv ŷŷgi
 nvmirvŷŷv kŷalŷmv / pa ŷmerczi amŷŷŷv³⁸ f3ŷvathv
 ter *Dicitur*
- 25 d3eve bvki mŷlaŷŷŷrdaf mani greŷŷnamv amen

~ jo

³³ Ar ŷio žodžio gale, kaip ir kai kuriais kitais atvejais, yra paraŷyta raidė *a* ar *o*, sunku tikrai pasakyti, nes rankraŷtyje ŷių raidŷių grafinis vaizdas daŷnai yra labai panaŷus, o kartais net ir visai identiŷkas. Todėl, deŷifruojant rankraŷčio tekstą, lyginta tų raidŷių raŷysena su jŷ raŷysena lotyniŷkuose ŷio teksto autoriaus įraŷuose, randa-
 muose „Tractatus sacerdotalis...“ ir kt. knygoŷe. Tačiau ir toks palyginimas ne ką čia galėjo padėti: lotyniŷkuose įraŷuose taip pat nematyti didesnio skirtumo *a* ir *o* raŷy-
 senoje.

³⁴ Po *dz* yra neaiŷki (sulieti) raidė.

³⁵ Galūnės *i* neaiŷki – sulieti su *k*.

³⁶ Virŷuj žodžio *vŷŷpŷalataŷ* rankraŷtyje yra neaiŷkiai uŷraŷytas kitas žodis, ku-
 ris čia deŷifruojamas kaip *vŷŷc3ŷeŷthaŷ* ~ uŷciestas „uŷtiestas“ (plg. K. Sirvydo PS
 II 58: vnt *kriŷiaus iŷpelotu* ir *iŷtieŷtu*).

³⁷ Čia galūninis *a*, veikiausiai, yra klaida.

³⁸ Šiame žodyje po *ŷ*, galimas daiktas, yra praleista raidė *n*: sprendžiant iš len-
 kiŷko teksto, o taip pat iš žinomų XVI–XVII a. lietuviŷkų tekstų, čia turėtų būti
amŷŷŷv ~ amŷinų.

Transponuotas į literatūrinę kalbą tekstas

- Tėve mūsų, kuris esi danguosu, šveskisi vardas tavo, atei ki tavo karalystė, bū ki tavo valia kaip danguj teip žemėj. Duoną mūsų visų dienų duoki mumus nū ir atleiski mumus mūsų kaltes,
- 5 kaip ir mes atleidžiame mūsų kaltiems, neveski mūsų žalonu³⁹, ale mus gelbė ki nuogi viso pikto. Amen.
- Sveika Marija, mylistos⁴⁰ pilna, dievas su tavimi, pagirta tu tarpu moterų, ir pagirtas
- 10 gymis⁴¹ žyvato⁴² tavo Jėzus Kristus. Tikiu ingi dievą tėvą, visagalinį darytoją dangaus ir žemės, ir ingi [išbr.: sūnų jo vienotūrį] Jėzų Kristų, sūnų jo vienatūrį⁴³ poną mūsų, kuris prasidėjęs esti šventa dvasia, gimęs išgi Marijos
- 15 mergos, kentęs po panskuoju⁴⁴ Pilotu, išpėlotas [viršuj: užtiestas]⁴⁵ alba užmuštas⁴⁶ ant kryžiaus, numiręs ir pakastas⁴⁷, nužengė [išbr.: pi] peklusonu, trečią dieną kėlėsi išgi numirusių, užžengė danguosnu [viršuj: anta dangų], sėdi anta dešinės dievo tėvo visagalinčio, nuogi tē ateis [išbr.: sudz]
- 20 sūdytų⁴⁸ giwų ir numirusių. Tikiu ingi dvasią šventą, šventą bažnyčią krikščionių, šventųjų draugystę, atleidimą griekų, kūnų išgi numirusių kėlimą, po smerti amžiną žyvata⁴⁹.
- Ter dicitur⁵⁰
- 25 Dieve, bū ki mielaširdas mani griešnamu. Amen.

Rankraštinis tekstas ir atitinkami spausdintieji XVI–XVII a. lietuviški tekstai

Anksčiau iškeltoms prielaidoms dėl rankraštinio lietuviškojo poterių teksto įrašymo laiko neprieštarauja ir to teksto palyginimas su žinomais spausdintais XVI–XVII a. lietuviškais poterių tekstais. Palyginus jį su M. Mažvydo, M. Daukšos ir kitų ano meto autorių knygos užfiksuotais poterių tekstais, visų pirma krinta į akis tai, kad jame dar nėra kai kurių trafaretinių formulių, būdingų spausdintiems tekstams. Pavyzdžiui, vietoje spausdintų „Tėve mūsų“ tekstų formulės „nevesk mūsų *ing pagundymaną* (pagundyman)“⁵¹ rankraštiniam poterių tekste randa-

³⁹ į žala? į pagunda? į pragaištį?

⁴⁰ malonės (*mylista* — aplietuvinas skolinys iš sen. baltarusių *милость* ar lenkų *miłość*).

⁴¹ gemalas, vaisius.

⁴² įsčių, vidurių (*žyvatas* — skolinys iš sen. baltarusių *живот* ar lenkų *żywoł*).

⁴³ vienintelį, visiškai vieną.

⁴⁴ Pontijum (biblinis vardas; būdvardis *panskas* čia atsiradęs iš lenkų *pontski*, plg. pod *Pontskim* Pilatem).

⁴⁵ išpėlotas — išplėtotas ant kryžiaus, nukryžiuotas; *užtiestas* — uždėtas.

⁴⁶ primuštas, prikaltas.

⁴⁷ palaidotas.

⁴⁸ teistų (*sūdyti* — skolinys iš sen. baltarusių *судити*).

⁴⁹ gyvenimą (plg. 42 pastabą).

⁵⁰ triskart sakoma.

⁵¹ Plg.: *Newed mus ingi pagundima* MK 23, 25, *newed mus ing pagundima*

VEch 29, 9, *ne wed mus ing pagundima* BK 27, 3–4, *nē wēd mūfjū inğ pagūndimā* DK 46, 10–11, *Ne wefk muŝu ing pagundima* PK 10, 5, *ne wefk' mūŝu pagūndiman* AK 37, 4, *Newefk muŝu ing pagundima* PP 12, 3 (čia kiek išsiskiria tik GK ir B1K, kur yra *vnd pagūndimo* SLS 198, *unt pagūndimo* B1K 4, 7). Prie pavyzdžio esanti raidinė santrumpa čia ir kitur žymi knygos pavadinimą (žr. straipsnio pabaigoje pridėtą santrumpų sąrašą), po santrumpos einantis pirmas skaitmuo — knygos puslapį, o tolimesnis — eilutę.

me: „neveski mūsų žaloni“; vietoje spausdintų „Sveika Marija“ tekstų formulės „pagirtas vaisius“⁵² rankraštiniam tekste — „pagirtas gymis“; vietoje spausdintų „Tikiu“ tekstų formulių „sūnų jo vienatiji“, „prasidejo iš (nuog) dvasios šventos“, „(buvo) nukryžiuotas“⁵³ rankraštiniam tekste — „sūnų jo vienatūrį“, „prasidejęs esti šventa dvasia“, „išpėlotas (užtiestas) arba užmuštas ant kryžiaus“.

Čia nurodytos rankraštinio teksto formulės skiriasi nuo atitinkamų formulių, randamų spausdintuose XVI—XVII a. poterių tekstuose, tiek atsirais žodžiais bei žodžių formomis, tiek ir sintaksinėmis konstrukcijomis. Antai lenkiško originalo žodžių junginys *na pokuszenie* (lot. *in tentationem*) rankraštiniam tekste išverstas žodžio *żala* iliatyvu, o spausdintuose tekstuose — *pagundyman* su prielinksniais *ing(i)* ar *ant*, taigi prielinksnine konstrukcija, išskyrus AK, kur yra iliatyvas *pagundyman* ir GK bei BIK, kur, kaip minėta, vietoje *ing(i)* yra *unt*. Lenkiško originalo žodis *owoc* ar *plód* (lot. *fructus*) rankraštiniam tekste išverstas *gymiu*⁵⁴, o spausdintuose — *vaisium*; lenk. *jedyny* (lot. *unicus*) rankraštiniam tekste išverstas *wienatūriu*, o spausdintuose — *wienatiju*; lenk. *ukrzyżowan* (lot. *crucifixus*) rankraštiniam tekste išverstas perifrastiniu junginiu *ispėlotas arba užmuštas ant kryžiaus*, kuriame prie žodžio *ispėlotas* yra dar įrašytas kaip sinonimas *užtiestas*, o spausdintuose — žodžiu *nukryžiuotas* arba predikatyviniu žodžių junginiu *buvo nukryžiuotas*. Pagaliau minėtas lenkiško originalo posakis *się począł duchem świętym* (užfiksuotas 1475 m. išspausdintuose lenkiškuose poteriuose) rankraštiniam tekste išverstas originalui tolygia įnagininkine konstrukcija *prasidejęs esti šventa dvasia*, o spausdintuose tekstuose — prielinksninėmis konstrukcijomis: *prasidejo iš(gi) dvasios šventos(ios)* arba *prasidejo nuog dvasios šventosios* (plg. rankraštinį XV a. ir spausdintų XVI a. lenkiškų tekstų formulę *się począł z ducha świętego*, lot. *conceptus est de spiritu sancto*).

Visa tai rodo, kad rankraštinis tekstas buvo nurašytas ne nuo kokio nors spausdinto lietuviško teksto, be to, kad jo įrašymo metu dar nebuvo tvirčiau nusistovėjusios atskiros lietuviškos poterių formulės. Atskirų formulių nenusistovėjimas ypač akivaizdžiai matyti iš rankraštinio „Tikiu“ maldos teksto, kur randame ne tik spausdintuose tekstuose nesutinkamą perifrastinį posakį (*ispėlotas arba užmuštas ant kryžiaus*), bet ir sinoniminiu pobūdžio leksinių bei sintaksinių variantų: be anksčiau minėto *užtiestas* (vʃʒɔʒɛʃʃʃas), įrašyto prie *ispėlotas* (vʃʒpʲalatas), čia prie daugiskaitos iliatyvo lyties *danguosnu* (Dangvaʃnv) dar įrašyta prielinksninė konstrukcija *anta dangų* (anta Dvngu).

Kad būtų galima susidaryti aiškesnį vaizdą apie rankraštinio ir spausdintųjų XVI—XVII a. lietuviškų poterių tekstų skirtynes, toliau čia (p.125) pateikiamas visas rankraštinis „Tėve mūsų“ maldos tekstas pagrėčiu su atitinkamais spausdintais M. Mažvydo⁵⁵, M. Daukšos⁵⁶ ir 1605 m. anoniminio katekizmo⁵⁷ tekstais. Lygi-

⁵² Plg.: pagirtas *wáifius* DK 58, 14, pagirtas *wáifius* AK 48, 4—5, págirtas *wayfius* BIK 4, 12 (čia pateikti pavyzdžiai tik iš katalikiškų leidinių, nes reformalių leidiniuose dėl jų skirtingo požiūrio į Marijos kultą „Sveika Marija“ maldos nėra).

⁵³ Plg.: *junu ia wienatigi* MK 21,6, *Sunu jo wienatighy* VEch 15, 7—8, *ĵūnų jo wienatiii* DK 23,8, *Junu io wienatigi* PK 7,5—6, *funu io wienatii* AK 15, 18—19, *Sunu io wienatii* BIK 4, 19—20, *Sunu jo wienatij* PP 10,1; *prafideiaje išch dwafes Schwintafes* MK 21, 9—10, *prafideia nág Dwafes Schwintofes* VEch. 15, 22—16, 1, *prafideio iš Dwafios šwėtós* DK 23, 9—10, *prafideio iš Dwafios šwėtós* PK 7, 7—8, *prafideio išgi Dwafios šwintós*, AK 15, 20—21, *prafideio išg dwafios šwintós* BIK 4, 21, *prafideio išg Dwafios S.* PP 10, 2; *nokrifžawatas* MK 21, 12—13, *nukrifžawotas* VEch 16, 3, *Nukrifžėwótas* DK 23, 13, *nukrifžawotas* PK 7, 9—10, *buo nukryžawotas* AK 16, 3, *buo nukrifžawotas* BIK 4, 23—24, *nukrifžawotás* PP 10, 4.

⁵⁴ Žodžiu *gymis* čia, tur būt, išverstas lenkų *plód* (užfiksuotas šis žodis spausdintame 1475 m. lenkiškų poterių tekste: „boguslaweny owocz plod brzuchat tuego suan-tego“), nes pagrindinė žodžio *owoc* reikšmė yra „augalo ar medžio vaisius“.

⁵⁵ M. Mažvydo tekstas čia pateikiamas iš jo 1547 m. katekizmo originalo, esančio Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko vardo universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau VVUR).

⁵⁶ M. Daukšos tekstas pateikiamas iš jo 1595 m. katekizmo originalo, esančio VVUR.

⁵⁷ Anoniminio 1605 m. katekizmo tekstas pateikiamas iš šio katekizmo fotokopijos, esančios VVUR.

Rankraštinis tekstas (RT)	M. Mažvydo tekstas (MT)	M. Daukšos tekstas (DT)	1605 m. katekizmo tekstas (AT)
<p>Teve mvfu kurif efi Dangwafu įzwýfkiſi vardaf tava atháiki tawa karaliſtýa buki thava vala kaýp dvngvÿ theýp įzamýaÿ Dvanv mvfu viſu dženv dvaki mvmvf nv ýr athlaýfki mvmvf mvfu kaltheſ kaýp ýr meſ athlyaýdzame mvfu kalcžÿemvf nÿevýafki mvfu įžalanv ale mvſ gýalbýaki nvagi viſa piktha amen.</p>	<p>Tewe muſu kuris eſſi dangufu. Schweſkieſe wardas tawa. Ateik karaliſte tawa Buki tawa walía kaip daſui taip ir įzemeie. Dona muſu wyſſjudienu dodi mumus nu. Jr atleid mumus muſu kaltibes, kaip mes atleidem muſu kaltimus. Newed mus ingi pagundima. Bet gielbek mus nogi wyſa pikta. Amen.</p>	<p>Téwē mūſų kuris eſſi daſuſe Sžweſkis wárdas tawo Atáik karaliſte táwo Buk walá táwo kaip' daſui teip' ir žėmei Dūnā mūſſų wiſſų dienu dūd' mumus įziā dienā Ir atlaid' mūmus mūſſų kaltės kaip' ir mēs atlaidžėmē įawieumus kaltiemos Ir nē wēd mūſſų ing pagūndimā Bat' gēlb mus nūg pikto Amen.</p>	<p>Téwe mūſu kuris eſſi dungūſu Sžwiſkis wardas táwo. Atayk káraliſte tawo. Búk walá tawā kayp' dunguy teþ ir žėmey Dūnu mūſu wiſſu dienu dūk mūmus nu. Jr atlayd mūmus kaltės mūſu kayp' ir mes atlaydziame kaltiēmus ſawiēmus. Jr ne weſk' mūſu pagūndiman. Bet' gēlbek' mūs nūg pikto. Amen.</p>

nimui parinkti pastarieji spausdinti tekstai tokiais sumetimais: 1) M. Mažvydo 1547 m. katekizme, ligi šiol turimais duomenimis, pirmąkart buvo išspausdinti lietuviški poteriai, kurių forma, apskritai imant, maža kuo tesiskiria nuo vėlesnių Rytų Prūsijos liuteronų raštų (B. Vileto, J. Bretkūno ir kt.); 2) M. Daukšos 1595 m. katekizme – pirmą kartą Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje išspausdinti lietuviški poteriai, skirti katalikams, kurių forma, apskritai kalbant, taip pat buvo perimta vėlesniųjų katalikiškų raštų autorių; 3) 1605 m. anoniminiame katekizme paskelbtas poterių lietuviškas tekstas tarmės atžvilgiu yra artimiausias aprašomajam rankraštiniam tekstui.

Palyginus visus šiuos tekstus, nesunku pastebėti, kad rankraštinis tekstas daugiausia bendrų kalbinių (ypač fonetikos) lyčių turi su 1605 m. anoniminio katekizmo tekstu, plg.: *Dangwafu* RT ir *dungūfu* AT, *š3všfki* RT ir *S3wifkis* AT, *at-hajki* RT ir *Atayk* AT, *Dvanv* RT ir *Dūnu* AT, *dvaki* ir *dūk* AT, *njevjaški* RT ir *ne wefk'* AT ir kt. Tai paaiškinama tų dviejų tekstų tarminio pagrindo artimumu: 1605 m. anoniminiame katekizme labiau prisilaikyta rytų aukštaičių (puntininkų) tarmės, o rankraštiniam tekste, kaip vėliau matysime, – pastarajai artimės rytiniųų dzūkų tarmės. Tačiau atskiromis poterių formulėmis rankraštinis tekstas vis dėlto glaudžiau susisieja su M. Mažvydo tekstu, o ne su 1605 m. anoniminio katekizmo ar M. Daukšos tekstais, plg., iš vienos pusės, *buki thava vala* RT, *Buki tawa valia* MT, o iš kitos – *Būk walá tawá* AT, *Buk walá táwo* DT; *mvfu kalcžj-vmvf* RT, *musu kaltimus* MT ir *kaltiémus fawiémus* AT, *fáwiémus kaltiems* DT; *nvagi vífa piktha* RT, *nogi wyfa pikta* MT ir *nūg pikto* AT, *nūg pikto* DT. Šių formulių sutapimas rankraštiniam ir M. Mažvydo tekste rodo, kad M. Mažvydas rėmėsi ankstesniu, negu vėlesnieji lietuviškų religinių raštų autoriai, poterių variantu ir kad tas variantas buvęs artimesnis užfiksuotam rankraštiniam tekste. Antra vertus, tokių rankraštinio teksto formulių, kaip *tève mūsų, švęskisi vardas tavo, ateiki tavo karalystė, būki tavo valia, visų dienų, pagirta tu tarpu moterų, tikiu ingi dievą tėvą, tikiu ingi dvasią šventą* ir kt., visiškas ar bemaž visiškas sutapimas su atitinkamomis spausdintų lietuviškų poterių tekstų formulėmis rodo anksčiau buvusį vieną bendrą, iš lenkų kalbos išverstą lietuviškų poterių variantą⁵⁸.

Rankraštinio teksto rašyba

Kaip matyti iš fotokopijos, lietuviškas rankraštinis poterių tekstas įrašytas lotyniškaisiais gotinio stiliaus rašmenimis, kurie, A. Briuknerio tvirtinimu⁵⁹, lenkiškuose rankraščiuose laikėsi ligi XVI a. trečiojo dešimtmečio. Tokio pat stiliaus rašmenimis XV a. – XVI a. pradžioje buvo rašoma ir lotyniškų rankraščių tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje⁶⁰. Tačiau nuo XV a. pabaigos ryšium su humanizmo sąjūdžiu kaskart vis labiau ėmė gausėti lenkiškų, o ypač lotyniškų, raštų, rašytų apvalios formos rašmenimis (vad. lotyniškąja antikva). Taigi rašmenų stiliaus atžvilgiu lietuviškas poterių tekstas nesiskiria nuo daugelio XV a. – XVI a. pradžios lenkiškų bei lotyniškų rankraščių.

Rankraštiniam poterių tekste lietuvių kalbos garsams žymėti vartojami 26 rašmenys: *a* (= *a*, *ą*), *b*, *c* (*č*), *ch*, *d*, *d* (*dz*), *e* (= *e*, *ė*, *ie*), *g*, *i* (= *i*, *į*, *y*, *i* + *j*), *y* – *ÿ* (= *i*, *į*, *y*, *j*) *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *r*, *s*, *f* (= *s*, *š*), *t*, *th* (= *t*), *u* (= *u*, *ų*, *ū*), *v* (= *v*, *u*, *ų*, *ū*), *w* (= *v*, *u*), *f* (*š*, *ž*)⁶¹.

⁵⁸ Plg. Stang Chr. S. Die Sprache... S. 178.

⁵⁹ Brückner A. Grafika i ortografia. — Encyklopedya polska Akademii umiętjności, t. II, cz. I, w Krakowie, 1915, s. 275.

⁶⁰ Kad gotinio stiliaus rašmenimis neretai buvo rašomi XV a. Lenkijoje ir lotyniški raštai, tai matyti ir iš Z. Klemensevičiaus (Klemensiewicz) knygoje „Historia języka polskiego“ (cz. I, Warszawa, 1961) įdėtų to meto lotyniškų rankraščių fototipinių reprodukcijų, o apie tokio stiliaus rašmenų vartojimą XVI a. pradžioje Lietuvoje rašytuose lotyniškuose raštuose galima spręsti iš išlikusių 1527 ir 1531 m. lotynų kalba rašytų Pasvalio klebono Erazmo Eustachijaus žemės perleidimo aktų (aktai VVUR, F 993).

⁶¹ Skliausteliuose nurodomi dabartiiai grafiniai rankraštinio teksto rašmenų atitikmenys.

Pasirenkant šitokius rašmenis, be abejo, buvo nusizūrėta ir į lotyniškų, ir į lenkiškų raštus. Kad nemaža čia galėjo svirti lenkiški XV a. – XVI a. pradžios raštai, tai rodytų dviženklų *cʒ*, *dʒ* įsivedimas, be to, dažnas dviženklis *th* vartojimas vietoje vienženklio *t*. Mat, dviženkliai *cʒ*, *dʒ* lenkų raidyne atsirado dar XIV a. pirmojoje pusėje⁶² ir vėliau visą laiką buvo vartojami, o dviženklis *th* taip pat buvo labai būdingas ypač XV a. lenkiškiems raštams⁶³.

Kalbant apie rašmenų vartoseną rankraštiniamė poterių tekste, reikia pasakyti, kad ji yra labai nenusistovėjusi, įvairuojanti. Neretai čia vienas kuris nors garsas žymimas keliais rašmenimis ir atvirkščiai – keli garsai vienu rašmeniu. Pavyzdžiui, sprogstamasis priebalsis *t* žymimas ir vienženklis *t* (11 atvejų), ir dviženklis *th* (35 atv.); pučiamasis priebalsis *v* – ir viengubiniu *v* (22 atv.), ir dvigubiniu *w* (10 atv.); pučiamasis *s* – ir gotiniu, į abi linijos puses pratisusiu *f* (bemaž visais atvejais), ir paprastuoju *s* (tiktai žodyje *jesus* 10) ir t.t. Polifonetinę reikšmę poterių tekste turi rašmenys *e*, *i*, *y*, *ÿ*, *u*, *v*, *ʃ* ir kt. Pavyzdžiui, rašmuo *ÿ* čia žymi ir trumpą balsį *i* (*ÿr* ~ ir 4, 5, 15, 20, *thavimÿ* ~ tavimi 8...), ir ilgą balsį *y* (*krÿʃʒawf* ~ kryžiaus 16, *ʃÿvathv* ~ žyvatą 23...), ir priebalsių minkštumą (*cʒÿkÿv* ~ tikiu 11, 20, *dwaʃÿy* ~ dvasią 20...), ir priebalsį *j* (*dÿngÿvÿ* ~ danguj 2–3, *ʃÿamÿajÿ* ~ žemėj 3...); rašmuo *v* – ir pučiamąjį priebalsį *v* (*tava* ~ tavo 2, *vala* ~ valia 2...), ir trumpą balsį *u* (*mvf* ~ mus 6, *ʃv* ~ su 8...), ir ilgą *ū* (*mvʃu* ~ mūsų 1, 3, 4, 6, *ʃvuv* ~ sūnų 13...); rašmuo *ʃ* – ir pučiamąjį priebalsį *ʃ* (*ʃÿwenthv* ~ šventą 21, *grefʃnamv* ~ griešnamu 25...), ir pučiamąjį *ž* (*ʃÿamÿajʃ* ~ žemės 12, *baʃnÿcÿv* ~ bažnyčią 21...) ir t.t.

Šitoks rašmenų vartosenos įvairavimas atsirado tiek dėl to, kad teksto įrašymo metu nebuvo dar tvirtesnių lietuvių rašto tradicijų, tiek dėl teksto įrašytojo svyravimo, neišvengiamo ypač raštijos kūrimosi pradžioje, tiek, gal būt, atskirais atvejais ir dėl neapsizūrėjimo ar dėl kitų priežasčių. Nemaža čia, be abejo, prisidėjo ir XV a. – XVI a. pradžioje lenkų rašyboje vyravęs chaosas, kurį yra konstatavę daugelis to meto lenkiškų raštų tyrinėtojų⁶⁴. Tačiau, nesileidžiant į smulkesnį visų rankraštiniamė poterių tekste randamų rašmenų vartojimo, kaip ir apskritai rašybos nenuoseklumą, aprašymą (juos kiekvienas, skaitydamas tekstą, lengvai gali pastebėti), pravartu dar kiek žvilgtelti į a) spausdintus XVI a. lietuviškų raštus, b) išlikusius to meto Rytų Prūsijos lietuviškus rankraščius ir c) XV–XVI a. pirmosios pusės lenkiškus bei lotyniškų raštus ir pažūrėti, kuo išsiskiria tas poterių tekstas rašybos atžvilgiu nuo visų čia suminėtu raštų, nes iš to taip pat galima šiek tiek spręsti apie poterių įrašymo laiką.

Palyginus rankraštinė poterių teksto rašybą su žinomų spausdintų XVI a. vidurio bei antrosios pusės lietuviškų raštų (M. Mažvydo, B. Vileto, M. Daukšos ir kt.), taip pat su išlikusių to meto Rytų Prūsijos lietuviškų rankraščių (J. Bretkūno biblijos vertimo ir kt.) rašyba, pastebima nemaža skirtibių, ypač atskirų rašmenų vartosenoje. Antai ir spausdintuose ano meto lietuviškuose raštuose, ir rankraščiuose priebalsis *v* paprastai žymimas dvigubiniu *w*, priebalsis *s* žodžio gale – paprastuoju (lotyniškuoju) *s*, nosiniai balsiai, ypač *q*, *ę* – rašmenimis su tam tikrais diakritiniais ženklais (įkypais brūkšneliais, „nosinaitėmis“, taškais raidės apačioje ir pan.), priebalsių minkštumas – rašmeniu *i*, dvibalsis *uo* – iš pradžios *o*, o vėliau diakritiniu *ū*; be to, Rytų Prūsijos raštams buvo būdingas priebalsio *ʃ* žymėjimas triženklis (vokiškuoju) *jch*, priebalsio *j* – dviženklis *gh*, o Lietuvos raštams – kietojo *l* žymėjimas diakritiniu (lenkiškuoju) *ł*, įvairių diakritinių ženklų dėliojimas ant rašmenų *c*, *s*, *ʒ* ir kt. Retai, ypač Lietuvos raštuose, buvo vartojamas ir dviženklis *th* ir *ÿ*. Visai kas kita matyti rankraštiniamė poterių tekste: čia, kaip

⁶² Лер-Сплавинский Т. Польский язык, Москва, 1954 (vert. iš lenkų k.), c. 96.

⁶³ Brückner A. Grafika i ortografia..., s. 273.

⁶⁴ Zr. Brückner A. Grafika i ortografia..., s. 273; Rospond S. Studia nad językiem polskim XIV w. Wrocław, 1949, s. 61; plg. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. Cz. I. Warszawa, 1961, s. 88–89.

minėta, priebalsis *v* dar labai dažnai žymimas viengubiniu *v*, priebalsis *s* ne tik žodžio pradžioje bei viduryje, bet ir žodžio gale beveik ištaisai žymimas gotiniu *f*, priebalsis *t* dažnai rašomas su *h*, t.y. *th*, o *y* be kokio didesnio nuoseklumo vartojamas ir *i* trumpajam bei ilgajam, ir *j*(otui), ir priebalsių minkštumui žymėti. Be to, daugelio XVI a. vidurio bei antrosios pusės lietuviškiems raštams būdingų rašmenų (*a, e, q, e, ū, j, l, sch, c, s, š, ž* ir kt.) poterių tekste visiškai nerandame. Todėl jau vien šios rankraštinių poterių teksto rašmenų vartojimo skirtybės leidžia manyti tą tekstą buvus įrašytą dar prieš pirmųjų spausdintų lietuviškų raštų pasirodymą.

Lyg dar tvirtesnį pagrindą nukelti rankraštinių poterių teksto įrašymo laiką ne tik į artimą mažvydiniam, bet ir į ankstesnį laikotarpį, duoda taip pat to teksto rašmenų vartosenos, kaip ir apskritai rašybos bei rašysenos, palyginimas su XVa. – XVI a. pirmosios pusės lenkiškų bei lotyniškų raštų (ypač rankraščių) rašyba bei rašysena. Sakysim, vos tiktai metus žvilgsnį į rankraštinių poterių tekstą ir kai kuriuos XV a. vidurio – XIV a. pradžios lenkiškus bei lotyniškus rankraščius (pvz., į XV a. vidurio lotynų-lenkų kalbų žodynėlį, 1514 m. lotynišką agendą ir kt.)⁶⁵, tuoj pat pastebimas tarp jų didelis rašybos bei rašysenos panašumas (vartojami tokie pat rašmenys, labai panaši atskirų rašmenų, ypač *h, y, r, t, v, w*, forma ir kt.). Todėl, sprendamas vien tik iš rašybos bei rašysenos panašumo ir nežinodamas, kad „Tractatus sacerdotialis“ buvęs išspausdintas 1503 m., tūlas tekstų lygintojas lietuviškojo poterių teksto įrašymo laiką galėtų nukelti net į XV a. vidurį ar antrąją pusę. Tačiau atskirų rašmenų vartosenos, kaip ir jų stiliaus bei formos lyginimas, vis dėlto daugiau duomenų suteikia poterių tekstui datuoti pirmaisiais XVI a. dešimtmečiais. Iš tokių duomenų galima nurodyti: a) XVI a. ketvirtąjo-penktąjo dešimtmečio lenkiškiems bei lotyniškiems raštams nebūdingą, bet poterių tekste bemaž ištaisai sutinkamą, gotinio *f* rašymą žodžio gale (pvz., iš visų peržiūrėtų lenkiškų bei lotyniškų rankraščių tiktai lotyniškai rašytame 1531 m. Pasvalio klebono Erazmo Eustachijaus žemės perleidimo akte⁶⁶ teaptiktas vienintelis tokios rūšies atvejis žodyje *donamuf*); b) minėto laikotarpio lenkiškuose raštuose gana dažnai vartojamą, bet poterių tekste nesutinkamą priebalsių minkštinajamą ženkla *i* (pvz., gana nuosekliai jis vartojamas 1545 m. J. Sekliuciano katekizme⁶⁷, 1541 m. rankraštiniame Elžbietos Andriejovos Pasvalyje rašytame žemės pardavimo akte⁶⁸ ir kituose rankraščiuose); c) minėto laikotarpio lenkiškuose raštuose tolydžio vis dažniau pasitaikanti, bet poterių tekste visai nesutinkama, diakritinį *l* (toks rašmu neretai vartojamas 1545 m. J. Sekliuciano katekizme⁶⁹ ir kituose, ypač spausdintuose, raštuose) ir kt.

Į XVI a. pirmuosius dešimtmečius labiau gravituoja poterių tekstą taip pat tikrinių vardų (pvz., *maria* 8, *iesus* 10, *pilatu* 15...) rašymas mažąja raide, sakinių pradėjimas mažąja raide (pvz., 25 eil.) ir šiaip įvairūs grafikos bei ortografijos ne-nuoseklumai, neretai primenantieji chaotišką XV a. lenkų rašybą.

Rankraštinio teksto tarmė

Paskaičius lietuviškąjį rankraštinių tekstą, tuoj pat krinta į akis tokios jame užfiksuotos lytys, kaip *athlejdžjymv* ~ atleidimą 22, *cžjkyv* ~ tikiu 11, 20, *dženv* ~ dienu, g.pl. 3, *dženv* ~ dieną 17, *džewa* ~ dievą 11, *džewa* ~ dievo 19, *dževaf* ~ dievas 8, *dževe* ~ dieve, v.sg. 25, *efczi* ~ esti 14, *kalcžjymvf* ~ kaltiems 5, *fadžj* ~ sėdi, praes. 18, *fmerczi* ~ smerti, d.sg. 23, *svdžjythv* ~ sūdytų, „teistų“ sup. 20, *visagalinczi* ~ visagalintį 11, *vsčžjvesthaf* ~ užtiestas 15 (iš viso 16), kuriose aiškiai atsispindi pagrindinė dzūkų tarmės ypatybė – afrikatų *c, dz* vartojimas vietoje

⁶⁵ Lotynų-lenkų kalbų žodynelio fototipinę reprodukciją žr. minėtoje Z. Klemenševičiaus knygoje, o 1514 m. agendos (Agenda latino et vulgari fermone Polonico...) – P. Chmieliovskio knygoje „Historia literatury polskiej“. Warszawa, 1899, s. 154.

⁶⁶ Aktas VVUR, F. 993.

⁶⁷ Respond S. Studia... s. 66.

⁶⁸ Aktas VVUR, F. 993.

⁶⁹ Respond S. Studija..., s. 70.

literatūrinės kalbos dantinių *d*, *t* prieš *i*, *ie*. Reikia manyti, kad dzūkiškos afrikatos *c*, *dz* slypi ir poterių lytyse *athlyayđžame* ~ atleidžiamie 5, *trjaczyn* ~ trečią 17, *viſagalincža* ~ visagalinčio 19. Abejonę čia gali kelti tiktai lytis *krjčkſzczanjv* ~ krikščionių 21, kuri dėl asimiliacijos dzūkuose kartais ištariama su *č* (*krikščionių* arba *krikščianų*) ir, gal būt, *bafžnyčžv* ~ bažnyčią 21, nes ši slavišką skolinį dzūkai taip pat dažniausiai taria su *č* (*bažnyčia*).

Be afrikatų *c*, *dz*, poterių tekste atsispindi ir kita visiems dzūkams būdinga ypatybė – literatūrinės kalbos balsių *a* ($\angle$ an), *e* ($\angle$ en), *e* ($\angle^*$ en.) vertimas į *u*, *i* tokiose lytyse, kaip *darjthajv* ~ darytoją 11, *Drawgįsti* ~ draugystę 22, *Dvanv* ~ duoną 3, *dwaſjv* ~ dvasia, i.s.g. 14, *gimif* ~ gimęs 14, *nvmirif* ~ numiręs 16, *fžwenthv* ~ šventa, i.s.g. 14, *fžwįſkifi* ~ švėskisi 1 ir kt. Išimti čia sudaro tiktai dvi lytys (iš 22) su neišvertais minėtais balsiais, būtent: *džewa* ~ dievą 11 ir *thjawa* ~ tėvą 11.

Su dzūkų, ypač rytinių, tarpe poterių teksto kalbą sieja taip pat lytys *Dungv* ~ dangų, g. pl. 18, *dvngvj* ~ danguj, 1. sg. 2–3, *kinthif* ~ kentęs 15, *nufžjngi* ~ nvžengė 17, *vſžjžngi* ~ užžengė, kuriose vietoj literatūrinės kalbos dvibalsių *an*, *en*, randame *un*, *in*. Tačiau šalia šitokių lyčių tekste vis dėlto yra daugiau (11 iš 16) su išlaikytais *am*, *an*, *en*: *anth* ~ ant 16, *anta*, *antha* ~ ant 18, *amfžjv* ~ amžiną (?) 23, *Dangawf* ~ dangaus 12, *Dangvaſnv* ~ danguosna 18, *Dangwafu* ~ danguose 1, *fžwenthv* ~ šventa, i. s.g. 14, *fžwenthv* ~ šventą 21, 21, *fžwenthjv* ~ šventųjų 21–22, kuriomis teksto kalba jau atskiria nuo rytinių dzūkų.

Rankraštniame poterių tekste bemaž visais atvejais (išskyrus, rodos, tik *vjēnothuri* ~ vienatūrį 12, kur grafiškai aiškiai išreikštas *o*⁷⁰) tiek kirčiuotoje, tiek ir nekirčiuotoje pozicijoje išlaikytas ir senasis *ā* vietoj literatūrinės kalbos *o*: *jā* ~ jo 12, 13, *yſžpjalatas* ~ išpėlotas 15, *mariaf* ~ Marijos, g. sg. 14, *matherv* ~ moterų 9, *mergaf* ~ mergos, g.sg. 15, *pa* ~ po 15, 23, *panv* ~ poną 13, *fžalanv* ~ žalonu, i.s.g. 6..., *mjlyſtaf* ~ mylistos, g.sg. 8, *piktha* ~ pikto 7, *tava*, *thava* ~ tavo 2, *viſa* ~ viso 7, *fžjvatha* ~ žyvato 10... Dabartiniu metu geriausiai išlaikytas senasis *ā* tiktai rytinių dzūkų šnektose, ypač Adučiškio ir Dūkšto apylinkėse, be to, kiek modifikuotas (su *o* atspalviu) ir Ignalinos, Švenčionių bei Švenčionėlių apylinkėse. Nekirčiuoto *ā* izofona užgriebia jau didesnį rytinių dzūkų plotą, nors kai kur (pvz., atskirose Švenčionių rajono gyvenamosiose vietose) jis yra išvirtęs į *o*⁷¹. Visa tai turint galvoje, daugiau pagrindo yra manyti poterių teksto kalbą esant parentai rytinių dzūkų šnektomis.

Su rytinių dzūkų, ypač Adučiškio ir Melagėnų apylinkių, šnektomis poterių teksto kalbą suartina dar ir tokios šio teksto lytys, kaip *Defžjnyjaf* ~ dešinės, g. sg. 18, *gjalbjaki* ~ gelbėki 6, *karaliſtja* ~ karalystė 2, *kyaļjmv* ~ kėlimą 24, *prafidjajf* ~ prasidėjęs 14, *thjawa* ~ tėvą 11, *thjava* ~ tėvo 19 (šalia *Teve* v.sg. 1) ir *pan*., kuriose vietose literatūrinės kalbos *e* randamas rašmenų junginys *jā* žymi, veikiausiai, minėtų šnektų platų (su *a* atspalviu) *e*, t.y. *æ*. Pastarąją prielaidą ypač remia tekste randama lytis *jadžj* ~ sėdi 18 (plg. iš Adučiškio užfiksuotą *sādzī* ~ sėdėk)⁷², kurioje platus *e* po depalatalizuoto priebalsio *s* išvirtęs į *a*. Lytyse *fžamjaj* ~ žemėj, 1. sg. 3, *fžamjaf* ~ žemės, g. sg. 12, gal būt, atsispindi dar ir priebalsio *ž* depalatalizacija.

Nors pastarosios fonetikos lytys poterių teksto kalbą lyg ir leistų lokalizuoti Adučiškio – Melagėnų apylinkių bei šioms apylinkėms artima teritorija, tačiau negalima užmiršti, kad XVI a. tokios lytys galėjo būti ir plačiau paplitusios. Antra vertus, poterių tekste esama nemaža ir tokių lyčių, kurių, remiantis dabartinių lietuvių kalbos tarmių duomenimis, nebegalima susieti nei su Adučiškio – Mela-

⁷⁰ Kategoriskai tvirtinti, kad visais atvejais išlaikytas *a*, neleidžia tekste kartais labai panaši *a* ir *o* rašysena.

⁷¹ Zr. Morkūnas K. ir Vidugiris A. Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos tarmių broožai. – LTSR MA Darbai, ser. A, 2, Vilnius, 1957, p. 178.

⁷² Meldziukaitė E. Adučiškio tarmė (rankraštis, 1959), p. 123 (rankrašties VVU Lietuvių kalbos katedroje).

gėnų apylinkių, nei apskritai su rytinių dzūkų šnektomis. Antai, ėe jau minėtu daųnesniu lyčiu su neišverstais dvibalsiais *am, an, en*, su kur-ne-kur neišverstu -ą (Ł -an), tekste sutinkama dar lytis *athleydžjymv* ~ atleidimą 22 (šalia *athlayjski* ~ atleiski 4 ir, gal būt, *athlyajdžame* ~ atleidžiamė 5, jeigu pastarojoje *y* po *l* nėra minkštinamasis ženklas), kurios grafika nerodo net visiems dzūkams ir apskritai rytų bei vidurio aukštaičiams būdingo *l* kietinimo. Be to, tekste randamos ir tokios lytys, kaip *kjaljji* ~ kelėsi 17, *mvfjžjngi* ~ nužėgė 17, *všfjžjngi* ~ užžėgė 18, kuriose visiškai nesuprantamas *i* ir *j* rašymas vietoje literatūrinės kalbos *é*, nes iš plataus *e* rytiniuose dzūkuose fonetiškai nieku būdu negalėjo atsirasti *i*.

Taigi, rankraštiniamė poterių tekste nuosekliau neišlaikytos nei rytinių, nei pietinių dzūkų patarnių fonetikos lytys. Todėl tiksliau lokalizuoti šio teksto kalbą sunku. Remiantis čia iškeltais faktais bei samprotavimais, uo tarpu tegalima be didesnės abėjonės tvirtinti tik tai, kad rankraštinio poterių teksto kalba yra paremta dzūkų tarme, be to, kad to teksto įrašytojas vienaip ar kitaip buvo susijęs su rytiniais dzūkais. Galimas daiktas, kad daugelis tų anksčiau suminėtų rytinių dzūkų tarnių ypatybių atsirado poterių tekste, ji nusirašant iš senesnio teksto.

Kitos rankraštinio teksto kalbos ypatybės

Būdingesnės lietuviškojo rankraštinio teksto kalbos fonetikos ypatybės jau buvo iškeltos aikštėn, kalbant apie to teksto tarmę. Dabar dar lieka pasakyti keletą žodžių apie teksto kalbos morfologiją, sintaksę ir leksiką.

Morfologijos srityje visų pirma atkreipia akis archainės bei archainio pobūdžio lytys. Iš tokių lyčių, kurios dabar plačiau nevartojamos nei lietuvių literatūrinėje kalboje, nei tarmėse, galima suminėti asmeninio įvardžio vnsk. naudininką *mani* „man“ 25, vnsk. iliatyvą *fžalanv* „į žalą? į pagundą? į pragaištį?“ 6, dgsk. naudininkus *kalcžjėmuf* „kaltiems“ 5, *mvmyf* „mums“ 4, 4, dgsk. iliatyvus *Dangvafnv* „danguosna, į dangus“ 18, *peklvafnv* „peklusna, į peklas“ 17 ir kt.

Vnsk. naudininko lytis *mani* težinoma tiktai iš senųjų raštų, tautosakos⁷³ ir Zietelos šnektos⁷⁴. Ji užfiksuota 1570 m. M. Mažvydo giesmyne, 1598 m. M. Petkevičiaus katekizme, 1600 m. postilėje, 1653 m. „Knygoje nobažnystės“, 1653 m. „Sumoje evangelijų“, taigi daugiausia Lietuvos reformatų-kalvinų leidiniuose. Pastaruosiuose šalia *mani* dažnai sutinkamos ir *savi, tavi*. Tai senos lietuvių kalbos įvardžių formos, tur būt, neatsietinos nuo tokių daiktavardžių vnsk. naudininko lyčių, kaip *akmeni, šuni* (plg. dzūkų bei viduriečių prieg *ākmeni, duok šūni*).

Tiktai iš senųjų raštų težinomos ir dgsk. naudininko lytys su galūne *-mus*. Tokios lytys dažnai vartojamos M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, M. Daukšos, K. Širvydo ir kt. XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose. Tačiau poterių tekste sutinkama vnsk. naudininko lytis *grefžnamu* „griešnam“ 25 rodo jau sutrumpėjusią senovinę galūnę *-mui* (plg. Mažvydo *amfžinamui* MK 74, 19–20, B. Vilento *fchwentamui* VEch 19, 21 ir kt.).

Taip pat tik iš senųjų raštų, daugiausia iš 1605 m. anoniminio katekizmo, težinomos ir dgsk. iliatyvo lytys su postpozicija *-nu* (plg. šio katekizmo lytis *Dungūfnu* 16,7, *kuriuofnu* 56, 7–8, *namūfnu* 88, 22, *pažėmėfnū* 28, 7–8...). Šitokių lyčių postpozicijoje atsirado *u*, veikiausiai, iš analogijos pagal dgsk. vietininko (lokatyvo) lytis su *-su*. Bet vnsk. iliatyvo lyčių su postpozicija *-nu* tuo tarpu dar neaptikta nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse. Todėl, jeigu poterių teksto lytyje *fžalanv* po *n* neišleista raidė *f* arba galūnės *-v* ne rašybos klaida, šią lytį galima laikyti, gal būt, ir savitiška vnsk. iliatyvo forma.

Jau ne vien iš senųjų raštų, bet ir iš rytinių dzūkų šnektų žinomos dgsk. vietininko lytys su galūne *-su*. Tokių lyčių užfiksuota M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, S. Vaišnoro, L. Zengštoko raštuose, 1573 m. Volfenbiutelio postilėje ir 1605 m.

⁷³ Zr. Lietuvių kalbos žodynas. T. I (red. J. Balčikonis), Vilnius, p. 268.

⁷⁴ Zr. Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, t. III, Vilnius, 1960, p. 115.

anoniminiame katekizme. Be to, jų dar ir mūsų laikais sutinkama Adutiškio, Daugėlišio, Gervėčių, Kaltinėnų, Kirdeikių, Lazūnų, Linkmenų, Melagėnų, Palūšės, Švenčionių, Tverėčiaus ir kai kuriose kitose rytinių dzūkų vietovėse⁷⁵. Kad dgsk. vietininko galūnė *-su* – sena, tai rodo kitos indoeuropiečių kalbos (plg. s.sl. *рѣка съ*, kur *x* iš analogijos atsiradęs vietoje *s*, skr. *śvāsū*)⁷⁶.

Šiaip iš kitų, dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje nevartojamų, bet iš senųjų raštų ir tarmių pažįstamų, archainio pobūdžio morfologijos lyčių minėtinas nesutrumpėjęs prielinksnis *anta*, *antha* „ant“ 18 (šalia *anth* 16) ir viena-skaitos naudininkas *šmerčzi* „smerčiai“ 23 su galūne *-i*⁷⁷. Šitokių lyčių dar neretai sutinkama pietų-rytų Lietuvoje. Rankraštniame tekste užfiksuotos taip pat senesnės (nesutrumpėjusios) liepiamosios nuosakos formos su *-ki*: *athajki* 2, *athajfski* 2, *buki* 2,25, *dvaki* 3, *gjalbjaki* 6, *njevjavski* 6, *šwajfski* 1. Dabartinės dzūkų šnektose tokios formos jau retos: dažniau sutinkamos sutrumpėjusios (*ataik*, *būk*...). Retai pasitaiko pilnesnės formos ir kapsų bei zanavykų šnektose⁷⁸, tiktai literatūrinėje kalboje iš rašytinės tradicijos jos geriau išlaikytos.

Taigi, rankraštniame poterių tekste atsispindi nemaža senesniai lietuvių kalbos raidos periodui būdingų morfologijos lyčių. Tačiau tokių, kurios nebūtų užfiksuotos XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose ar nežinomos iš dabartinių tarmių, beveik nėra (išskyrus minėtą ne visai aiškia vnsk. iliatyvo lytį *šjalanv*).

Rankraštnio teksto sintaksei būdingas, iš vienos pusės, verstinių konstrukcijų gausumas, o iš antros – kai kurių senesnių lietuviškų konstrukcijų atsispindėjimas. Be jau anksčiau minėtų konstrukcijų *švyskisi vardas tavo*, *ateiki tavo karalystė*, *būki tavo valia*, kuriose lenkiško originalo įtakoje neiprastai vartojamos liepiamosios nuosakos lytys, arba konstrukcijų *prasidėjęs esti šventa dvasia*, *kentęs po panskuoju Pilotu*, kuriose iškyla aiškėn nelietuviška linksnių bei prielinksnių vartoseną, galima dar nurodyti tokias verstines konstrukcijas, kaip *tikiu ingi dievą tėvą* 11 (plg. 1. *wierzę w boga ojca*, lot. *credo in deum patrem*), *sėdi anta dešinės* 18 (plg. 1. *siedzi na prawicy*) ir kt. Iš archainio pobūdžio sintaksės reiškiniai, užfiksuotų poterių tekste, minėtinas siekinio vartojimas po slankos veiksmažodžių (*ateis sūdytų* gyvų ir numirusių 19–20) ir iliatyvų vartojimas vietoje prielinksnių konstrukcijų (*danguosnu* 18, *peklusosnu* 17 vietoje *į dangus*, *į peklas*). Siekinys dabar sutinkamas tik rytų aukštaičiuose (apie Dusetas, Vyžuonas, Vilučius, Minkūnas, Svydžius ir kitur)⁷⁹, bet literatūrinėje kalboje plačiau nevartojamas. Tas pat iš dalies pasakytina ir apie iliatyvus: jie gyvi linksniai tėra tik rytų aukštaičių ir dzūkų tarmėse, o literatūrinėje kalboje juos paprastai atstoja įvairios prielinksninės konstrukcijos.

Kalbant apie rankraštnio teksto leksiką, pažymėtina, kad didžiąją jos dalį sudaro lietuviški žodžiai. Jų tarpe yra ir tokių, kurie dabar nežinomi tik iš senųjų raštų ir tarmių, o literatūrinėje kalboje plačiau jau nevartojami arba vartojami kitokiomis reikšmėmis. Prie pastarųjų visų pirma priklauso anksčiau ne kartą minėtas veiksmažodis *išpėloti*. Šis veiksmažodis poterių tekste reiškia „išplėtoti, ištempti ant kryžiaus“. Tokia reikšmė jis užfiksuotas taip pat M. Mažvydo 1570 m. giesmyne (plg. Tarp latru *ifchpelūtas* MG 443, 11), M. Daukšos 1599 m. postilėje (plg. ir nūgą, ant križėus *ifapėlōio* DP 145, 15), K. Širvydo 1644 m. „Punktuose sakymų“ (plg. tureio vnt križiaus but *išpelotas* PS II, 34, 2), K. Širvydo žodyne (plg. *Kryžiūė... Križiawoiu*, unt križiaus prikalu, *išpeloiu* SDi⁵ 119), 1653 m. „Kny-

⁷⁵ Duomenų apie šių ir kitų lyčių paplitimą yra suteikę doc. J. Kazlauskas ir doc. Z. Zinkevičius.

⁷⁶ Endzelins J. Baltu valodu skaņas un formas. Rīgā, 1948, lpp. 125.

⁷⁷ Plačiau apie tokias vnsk. naudininko lytis žr. Казлаускас И. Сокращение употребления имен существительных с основой на -i в литовском языке. — «Вопросы славянского языкознания», вып. 5, Москва, 1961, с. 94—101.

⁷⁸ Senkus J. Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžio ypatybės. — LTSR MA Darbai, ser. A, 2(5), Vilnius, 1958, p. 134.

⁷⁹ Morkūnas K. ir Vidugiris A. Kai kurie šiaurės rytų Lietuvos tarmių bruožai, p. 185.

goje nobažnystės“ (plg. Begam križiaušį kur rankomis, Matom šant *įšpelotomis* KN 260, 12) ir kt. XVI–XVII a. raštuose. „Išplėtoti, išskėsti“ reikšme tas veiksmazodis sutinkamas taip pat pietų dzūkuose (apie Miroslovą, Seirijus, Leipalingį, Liškiavą ir kitur), plg.: „*Išsipelėjo* terpu durų, nė praeiti negalima“ (Šlavantai), „Ko tep sėdzi *isipelėjis*“ (Seirijai) ir pan. Taigi poterių tekste pavartotas gyvas liaudies kalbos žodis vietoje visuose vėlesniuose spausdintuose poterių tekstuose vartoto skolinio *nukryžiatoti*. Galimas daiktas, kad pastarasis skolinys poterių įrašymo metu dar iš viso nebuvo vartojamas lietuvių kalboje.

Retai, ypač „gemalo, vaisiaus“ reikšme, dabar vartojamas ir žodis *gymis*. Tokia reikšme Didžiajame lietuvių kalbos žodyne (V, 331) jis užfiksuotas tik iš Bartninkų (Vilkaviškio raj.), Liškiavos, Vidiškių (Ignalinos raj.) ir 1600 m. „Žemčiūgos teologiškos“. Iš žodyne prie šio žodžio idėtų frazeologijos pavyzdžių matyti, kad tarmėse minėta reikšme *gymis* tevartojamas, kalbant tikiai apie gyvulius, augalus ar šiaip daiktus (karvės gūmis, kiaušinio gūmis...). Bet apie *gymio* vartojimą „žmogaus gemalo, žmogaus vaisiaus“ reikšme teliudija vienintelis žodyno pavyzdys iš „Žemčiūgos teologiškos“. Tad rankraštinio poterių teksto *gymis* taip pat yra vienas iš tų retų pavyzdžių, rodančių, kad senovėje šis žodis turėjęs ir „žmogaus gemalo, vaisiaus, Leibesfrucht, brzemie“ reikšmę.

Išsiskiria savo reikšme ir rankraštinio poterių teksto žodis *žala*. Čia jis žymi „pagundą? pragaištį? pokuszenie, tentatio“. Tokia reikšme šis žodis nevartojamas (bent nežinoma, kad jis būtų vartojamas) nei senuosiuose raštuose, nei tarmėse. Tiesa, M. Mažvydo giesmyne *žala* kartais turi „nelaimės?“ reikšmę (plg. Negal mus pakrutinti *šžala* MG I, 216, 3), o jo katekizme daugiskaitinė lytis *žalai* – „pinklių?“ reikšmę (plg. *Sžalais* velns mus ušžlagina MK 53,10)⁸⁰. Pastaroji būtų jau kiek artimesnė poterių teksto reikšmei, tačiau ji dar tiksliau neapibrėžta, be to, galimas daiktas, priklauso skirtingos darybos žodžiui. Todėl *žala* nusipelno specialaus tyrinėjimo, kurio metu turėtų paaiškėti ir minėtoji poterių teksto reikšmė.

Kiek kitokiomis reikšmėmis, negu dabar, rankraštiniame tekste vartojamas ir neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyvių lytis *pakastas* 16, *užmuštas* 16. *Pakastas* čia reiškia „palaidotas“, o *užmuštas* – „prikaltas“. Veiksmazodis *pakasti* „palaidoti“ reikšme labai dažnai sutinkamas XVI–XVII a. raštuose. Šitokios reikšmės atsiradimas yra visiškai suprantamas: laidojant numirėlis „pakasamas, užkasamas po žeme“. Ilgainiui laidojimas, matyt, imtas labiau sieti su „leidimu“ (į kapus), ir todėl susidarytas iš *leisti* išvestinis veiksmazodis *laidoti*⁸¹, kuris įsigalėjo ir lietuvių literatūrinėje kalboje. Turint galvoje tai, kad viena iš pagrindinių veiksmazodžio priešdėlio *už-* reikšmių yra „ant viršaus“ ir kad liaudies kalboje *mušti* reiškia ne tik „plakti“, „tvoti“, bet ir „kalti“ (plg. Primušk lantą prie tvoros, Punia), nesunkiai paaiškinama taip pat ir minėtojo dalyvio *užmuštas* reikšmė.

Be lietuviškųjų, nemažą rankraštinio teksto leksikos sluoksnį sudaro skoliniai žodžiai: iš 89 tekste užfiksuotų žodžių skolinių (drauge su tikriniais vardais) yra 20 (t.y. 22,47%). Bemaž visi jie yra slavizmai arba per slavų kalbas (lenkų, sen. baltarusių) atėję kitų kalbų kilmės žodžiai, pvz.: *bažnyčia* 21, *griechas* 22, *griechas* 25, *Jėzus* 10, 13, *kriekščionis* 21, *kryžius* 16, *pekla* 17, *smertis* 23, *žyvatas* 10, 23 ir kt. Daugelis šių skolinių, kaip matyti ir iš čia pateiktų pavyzdžių, žymi įvairias religines sąvokas bei bibliinius tikrinius vardus ir yra susiję su krikščionybės skleidimu. Kai kurie jų (pvz., *griechas*) labiau dar nepritaikyti prie lietuvių kalbos fonetikos (plg. l. *grzech*, sen. baltarusių *grěch*) arba vartojami ne viena reikšme (pvz., *žyvatas*, taip kaip ir lenkiškuose tekstuose, vartojamas ir „iščių, vidurių“, ir „gyvenimo“ reikšmėmis).

Rankraštiniame tekste yra šiek tiek ir vertinių tipo naujadarų. Tai *visagalintis* 11, 19 (plg. l. *wszzechmogący*, lot. *omnipotens*) ir *mielaširdas* (plg. s. l. *miłosierny*, rus. *miloserdijj*), susidaryti, verčiant į lietuvių kalbą atitinkamus originalo žodžius.

⁸⁰ Plg. Būga K. Rinktiniai raštai. T. II, Vilnius, 1959, p. 677.

⁸¹ Plg. ten pat, p. 127, 297.

Šiedu naujadarai, ypač *visagalintis*, yra dažnai sutinkami ir spausdintuose XVI–XVII a. lietuviškuose raštuose.

Tuo būdu, rankraštinis poterių tekstas teikia įdomios medžiagos ne tik lietuvių kalbos istorinės fonetikos, morfologijos, sintaksės, bet ir istorinės leksikologijos studijoms.

Įvairiapusiskai patyrinęs lietuviškąjį įrašą „Tractatus sacerdotalis“ (1503) knygoje, dėl jo senumo galima padaryti, atrodo, tokias išvadas:

1) lietuviškasis poterių tekstas įrašytas XVI a. pradžioje, pirmajame ketvirtyje, bet ne amžiaus viduryje ar antroje pusėje;

2) pats tekstas yra dar senesnio teksto, versto iš lenkų kalbos, nuorašas, gal būt, su kai kuriais, kad ir nežymiais, pakeitimais.

Tad čia turime seniausią iš lig šiol žinomų lietuviškų tekstų, priklausantį laikotarpiui prieš spausdintų lietuviškų knygų pasirodymą. Dėl savo senumo jis labai reikšmingas lietuvių kalbos, raštijos ir apskritai lietuvių tautos kultūros istorijai. Iš ankstesnių amžių (prieš 1547 m.) tebuvo žinomi lietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai, taip pat atskiri lietuviški žodžiai įvairiomis kalbomis rašytuose dokumentuose ir kituose istoriniuose šaltiniuose, bet nebuvo aptiktas joks išsivystęs lietuviškas tekstas. Nors surastasis įrašas dėl savo tikiškinio turinio ir mažos apimties palyginti nedaug teikia duomenų apie to meto kalbą, bet jo istorinė vertė daugeliu atžvilgių yra didelė.

Visų pirma, rankraštinis poterių tekstas yra konkretus, daiktinis įrodymas, patvirtinąs istorines žinias ir spėjimus bei prielaidas, kad XV a. ir XVI a. pirmoje pusėje būta lietuviškų rankraštinų tikiškinų tekstų. Tai įgalina nukelti rašties lietuvių kalba pradžią į ankstesnį laikotarpį – į XV a.

Antra, rankraštiniu tekstu patvirtinama hipotezė (tai dabar laikytina įrodytu faktu), kad pirmieji žinomi rašytojai (A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Mažvydas, M. Daukša ir kt.) galėjo naudotis ir naudojosi ankstesniais lietuviškais rankraštiniais tikiškinų formulių tekstais, o tuo pačiu rėmėsi ir šioji tokia rašto tradicija.

Trečia, rankraštinis poterių tekstas, kaip seniausias vientisinis kalbos paminklas, svarbus tiek lietuvių kalbos istorijai apskritai, tiek ypač literatūrinės kalbos istorijai: jame atsispindi pirmieji mėginimai taikyti lietuvių kalbą rašto praktikoje, rašybos formavimasis, naujadarų kūrimas, skolinių vartojimas ir t.t.

Ketvirta, didelę vertę rankraštinis tekstas turi ir lietuvių istorinei dialektologijai: tai seniausias tekstas, parašytas dzūkų tarmės pagrindu. Šios tarmės senųjų rašto paminklų beveik visai neturėjome (tik 1605 m. katekizme kiek atsispindi atskiros dzūkų tarmės ypatybės).

Reikia tikėtis, kad rankraštinio teksto publikacija paskatins ir kitus jį tyrinėti, o taip pat ieškoti ir daugiau senų lietuviškų įrašų ne tik respublikoje, bet ir kituose kraštuose, kur yra patekę iš Lietuvos senųjų knygų.

S A N T R U M P O S

- AK — Katechismas aba pamokimas wienam kvriamgi krikščoniuų reykiemas... Wilnij... 1605 (cituojuama iš fotokopijos, esančios VVUR).
- BK — Collectas alba paspalitas maldas... isch Wokischko lieszuwio ing Lietuwischka pergulditas per Jana Bretkuna. M. D. LXXXIX. (cituojuama iš fotokopijos, esančios LTSR Knygų rūmų bibliotekoje).
- BIK — Trumpas mokslo krikščioniszko surinkimas, nuog Roberto Bellármino kárdynolo párášitas. Wilnae... 1677.
- DK — Kathechismas arba moksals kiekwienam krikščzonci priwalvs... Wilniuie... 1595.
- DP — Postilla catholicka... Per kúniga MIKALOIV DAVKŠZA Kanoniká Médniku iz lėkiszko pergúldita... Wílniui... 1599. (cituojuama iš 1926 m. fotografuoti io leid.).

- GK — Kronika Sármačeyey Europiskiey... Przez ALEXANDRA GWAGNINA z Werony... Pierwey roku 1578 po Łacinie wydána... A przez MARCINĄ PASZKOWSKIEGO za stáraniem Authorowym z Łacińskiego ná Polskie przeložona. W Krakowie... 1611 (cituojava iš 1927 m. „Senujų lietuvių skaitymų“).
- KN — Kniга nobaznistes krikščioniszkos... antra karta perdrukawota... Kiedaynise... 1653.
- MG — Giesmes chrikszoniskas... ischspaustas Karalauzcui... M. D. LXVI. ir M. D. LXX. (cituojava iš 1922 m. fotografuotinio leidimo).
- MK — Catechismvsa prasty Szadei... Karaliavczvi... M. D. XLVII.
- PK — Polski z Litewskim Katechism... Nakładem... Málcherá Pietkiewiczá, pisarzâ ziemskiego Wileńskiego. W Wilnie... 1598. (cituojava iš 1939 m. fotografuoti io leidimo).
- PP — Pradzia Pamoksla del mazu weykialu... Katechizmas maziasnis... Karalauciuy... M. DC. LXXX. (cituojava iš J. Balčikonio turimos fotokopijos).
- PS — Punkty Kazań... przez W. X. Constantego Szyrwida... w Wilnie... 1644 (cituojava iš fotografuotinio 1929 m. leidimo).
- SDi — Dictionarium trium linguarum... auctore R. P. Constantino Szyrwid... MDCCXIII.
- SLS — Senieji lietuvių skaitymai. I d... Kaunas... 1927.
- Vech — Enchiridion Catechismas maszas... isch Wokischka lieszuwia ant Lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas per Baltramiejū Willentha... Karalauzcui... M. D. LXXIX.

Vilniaus Valst. universitetas
Lietuvių kalbos ir lietuvių literatūros
katedros

Iteikta
1963 m. kovo mėn.

ДРЕВНЕЙШИЙ ЛИТОВСКИЙ РУКОПИСНЫЙ ТЕКСТ

Ю. ЛЕБЕДИС и Я. ПАЛЕНИС

Резюме

О наличии древних литовских текстов еще до появления первой печатной книги на литовском языке (катехизиса М. Мажвидаса 1547 г.) предполагали многие исследователи литовской письменности. Однако таких текстов до недавнего времени никому не удалось обнаружить. Только в 1962 г., во время каталогизирования древних рукописных фондов Научной библиотеки Вильнюсского Государственного университета им. В. Капсукаса, сотрудница этой библиотеки О. Матусевичюте нашла рукою вписанный литовский текст молитв Pater noster, Ave Maria и Credo на последней странице книги Tractatus sacerdotalis, изданной в 1503 г. в Штрасбурге (эта книга переплетена вместе с тремя другими книгами религиозного содержания — Stella clericorum 1504 г., Secreta sacerdotum 1503 г., Resolutorium dubiorum 1504 г. в один том — конволют). Уже предварительное ознакомление с найденным текстом дало основание предполагать более древнее происхождение этого текста по сравнению с до сих пор известными. Такое предположение подтверждает и анализ текста, данный в настоящей статье.

В статье, на основе хроникальных и историографических данных, детально освещаются исторические условия, которые могли способствовать возникновению богослужебных рукописных текстов на литовском языке в периоде с XIV по первой половине XVI века, далее — описывается конволют и найденный в нем литовский текст, публикуется его фотокопия, дается текст в дешифрованном и транспонированном видах, текст сравнивается с соответствующими польскими рукописными и печатными текстами XV—XVI вв., а также с печатными литовскими текстами молитв XVI—XVII вв. Кроме того, исследуется правописание, диалектная основа и языковые особенности найденного текста.

На основе текстологического и лингвистического анализа авторы пришли к следующим выводам:

1. найденный в книге *Tractatus sacerdotalis* рукописный литовский текст вписан в первой четверти XVI века, но не в середине или во второй половине этого века;

2. вписанный литовский текст является копией еще более древнего текста, переведенного с польского языка;

3. в языке текста преобладают языковые особенности дзукского наречия (среди них имеются и такие, которые характерны для современных восточно-дзукских говоров);

4. в языке текста зафиксировано небольшое количество древних форм, в том числе и таких, которые редко встречаются в печатных письменных памятниках XVI—XVII века и в диалектах современного литовского языка (напр., *mani d. sg.*, *danguasni*, *pekluasni il. pl.* и др.).

Обнаружение литовского рукописного текста имеет большое как историческое, так и научное значение. Прежде всего, этот текст является конкретным доказательством того предположения, что в XV в. — в первой половине XVI века существовали тексты, написанные на литовском языке для практических богослужебных нужд. А это дает возможность отнести становление литовской письменности к более ранним периодам. Во-вторых, обнаружение исследуемого текста подтверждает гипотезу о том, что первые известные литовские писатели (А. Кульветис, С. Раполенис, М. Мажвидас, Н. Даукша и др.) могли пользоваться и пользовались более ранними литовскими религиозными текстами, а тем самым опирались и на определенную письменную традицию. Обнаруженный рукописный текст, как древнейший памятник литовского языка, представляет собою также большую ценность и для исторической диалектологии литовского языка, и для истории литовского языка вообще.

DER ERSTE LITAUISCHE HANDSCHRIFTLICHE TEXT

J. LEBEDYS und J. PALIONIS

Kurze Zusammenfassung

Es wurde seitens der Forscher des litauischen Schrifttums angenommen, dass litauische Handschriften aus der Zeit noch vor dem Erscheinen des ersten litauischen gedruckten Buches (*Katechismus* von M. Mažvydas, 1547) vorliegen müssen. Doch erst im Jahre 1962 entdeckte O. Matusevičiūtė, die Mitarbeiterin der Handschriftenabteilung der Wissenschaftlichen Bibliothek an der Wilnjusser Staatlichen V. Kapsukas-Universität, litauisch aufgezeichnete Gebete („Pater noster“, „Ave Maria“ und „Credo“) auf der letzten Seite des Buches „*Tractatus sacerdotalis*“ (Strassburg, 1503) /dieses Buch befindet sich in einem Sammelbande mit drei anderen geistlichen Büchern/.

In diesem Beitrag wird der aufgefundene Text untersucht. Es werden die geschichtlichen Bedingungen beleuchtet, die die Entstehung der litauischen Handschriften geistlichen Inhalts vom 14. bis zur ersten Hälfte des 16. Jh. förderten. Weiterhin folgt eine Beschreibung des betreffenden Sammelbandes und des litauischen Textes mit einer Photokopie. Die Gebete werden mit entsprechenden polnischen handschriftlichen und gedruckten Texten des 15.—16. Jh. und auch mit gedruckten litauischen

Texten des 16.—17. Jh. verglichen. Ausserdem wird eine Untersuchung der Schreibweise, der dialektalen Grundlage und der sprachlichen Eigentümlichkeiten gemacht.

Die Untersuchung des Textes lässt folgende Schlüsse ziehen:

1. Der litauische handschriftliche Gebettext im Buche „Tractatus sacerdotalis“ wurde im ersten Viertel (keinesfalls in der Mitte oder in der zweiten Hälfte) des 16. Jh. aufgezeichnet.

2. Der aufgezeichnete litauische Text ist die Abschrift einer ältern litauischen Übersetzung aus dem Polnischen.

3. In der Sprache des Gebettextes überwiegen dzukische dialektale Eigentümlichkeiten (auch solche, die heute in den ostzukischen Dialekten belegt sind).

4. Der Gebettext weist einige archaische Sprachformen auf, die in den gedruckten Sprachdenkmälern des 16.—17. Jh. und in den modernen Dialekten selten vorkommen.

Der neuentdeckte litauische Text bekräftigt die Hypothese, dass die bekannten ersten litauischen Autoren (A. Kulvietis, S. Rapolionis, M. Mažvydas, M. Daukša u. a.) sich auf eine ältere schriftliche Tradition stützten.
